

Janez Cvirn

SPODNJEŠTAJERSKI USTAVOVERCI V ŠESTDESETIH IN SEDEMDESETIH LETIH 19. STOLETJA

Zmerni liberalizem

Po desetletju absolutističnega sistema, ki je s silo onemogočal vsakršno izražanje liberalnih in nacionalnih idej, se je tudi meščanstvo na Spodnjem Štajerskem iskreno razveselilo obnove ustavnega življenja. Sicer so si prebivalci spodnještajerskih mest in trgov že v petdesetih letih dajali duška in tudi na javnih mestih kritizirali črni absolutizem, nosili sumljive demokratske brade in zahtevali korenitih sprememb (zlasti Maribor si je v tem obdobju pridobil sloves republikanskega mesta), vendar sta šele obnova ustavnega življenja in razpis občinskih ter deželnozborskih volitev prinesla opazen prodor liberalnih nazorov, kajti, kot so marca 1861 ugotavljale Novice, *"vse ... je postalo ... na vrat na nos liberal, tudi najtrdnješi stebri Bachovega in drugih enacih sistemov"*¹.

Iz uradnih poročil o občinskih volitvah na Spodnjem Štajerskem, ki so jih morali štajerskemu namestništvu pošiljati okrajni uradi februarja in marca 1861, lahko sklepamo, da so zlasti po mestih in trgih prišli v ospredje liberalno usmerjeni in za ustavni razvoj zavzemajoči se možje. Tudi na deželnozborskih volitvah konec marca 1861 volilci niso izvolili veliko konservativnih kandidatov. Med izvoljenimi poslanci so prevladovali ljudje zmernih liberalnih nazorov, ki so sicer trdno stali na tleh ustave in ustavnih svoboščin, vendar niso bili radikalni. Radikalnejše kandidate - kot uradnika Wrenigga pri okrajnem uradu v Šmarju pri Jelšah - je vlada namreč že pred volitvami onemogočila². Nacionalno vprašanje pri volitvah ni igralo skoraj nobene vloge³, zato te prve volitve po obnovi ustavnega življenja tudi niso potekale v obliki boja med nemško in slovensko stranko, kot je bilo pravilo že od nadomestnih deželnozborskih volitev leta 1862. Čeprav so v predvolilnem boju vsi kandidati brez izjeme poudarjali, da se bodo v deželnem (in državnem) zboru zavzemali tudi za enakopravnost slovenskega jezika (na kar so mnogi kasneje pozabili)⁴, v predvolilnem obdobju nacionalno ni prišlo v ospredje. Tako je bil edini "ultraslovenski kandidat" na volitvah dr. Razlag, ki pa je v ljutomerskem podeželskem volilnem okraju prejel le 39 glasov, medtem ko je zmagal okrajni predstojnik Anton Globočnik⁵.

Čeprav je mariborski list Correspondent für Untersteiermark že maja 1862 ugotavljal, da je v Mariboru tudi "stranka", ki se navdušuje nad ideali pruskih junckerjev, *"ki živi in umira za pruski Kreuz-Zeitung"* in vidi celo v klerikalnem Vaterlandu liberalno glasilo⁶, je bila večina mariborskega in spodnještajerskega meščanstva v času Schmerlingove vladavine zmerno liberalno usmerjena (seveda v skladu s tedaj prevladujočim razumevanjem pojma "liberalizma")⁷. V novi stvarnosti se večina spodnještajerskega nemškega meščanstva oprime

¹ Novice, 20.3.1861.

² Prim. Janez Cvirn, Deželnozborske volitve 1861 na Štajerskem, v: ZČ 48/1994, str. 329-333.

³ Vasilij Melik, Volitve na Slovenskem 1861-1918, Ljubljana 1965, str. 206.

⁴ Npr. ptujski poslanec vitez Waser, ki je podpisal slovensko peticijo Schmerlingu in poudarjal svoj slovenski rod, ter celjski poslanec dr. Johann Mörtl, ki je na predvolilnih zborovanjih obljubljal, da se bo potegoval za slovenščino. Prim. Melik, Volitve, str. 206.

⁵ Janez Cvirn, Deželnozborske volitve 1861 na Štajerskem, v: ZČ 48/1994, str. 332.

⁶ Correspondent für Untersteiermark, 4.5.1862.

⁷ Prim. Leopold Kammerhofer, Einleitung, v: Leopold Kammerhofer, Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879 (Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 25) Wien 1992, str. 9-22; Karl Vocelka, Verfassung oder Konkordat? Der publicistische und politische Kampf der österreichischen Liberalen um

načela, "da sta ustavnost in liberalizem novi napredni gonilni sili vseh avstrijskih narodov, ki omogočata napredno reševanje vseh vprašanj, in da se jima zaradi njune naprednosti morajo podrediti vse druge težnje, med njimi tudi jezikovno vprašanje oziroma enakopravnost slovenščine in nemščine"⁸. Zato zlasti na začetku jasno podpira Schmerlingovo vlado, čeprav meni, da bi bilo potrebno ustavno življenje v monarhiji še izpopolniti in je nekoliko skeptično do centralistične, iz časa neoabsolutizma podedovane vladne politike. Največ simpatij kaže do usmeritve nemških avtonomistov z Moritzem von Kaiserfeldom na čelu; le-ti se zavzemajo za takšno avtonomijo posameznih kraljestev in dežel, ki ne bo v nasprotju s temeljnim principom enotnosti Avstrije (ter njene vloge kot evropske velesile), rešitev notranjepolitične krize v državi pa vidijo v priznanju čim večje samostojnosti Ogrske⁹. Seveda pa je spodnještajersko nemštvo tudi soglasno z velikonemško politiko krone, ki si prizadeva za prevlado monarhije v Nemški zvezi in na drugi strani za prevlado Nemcev v Avstriji. V tem oziru se drži gesla: "Kein Deutschland ohne Oesterreich, kein Oesterreich ohne Deutschland"¹⁰ in poudarja pripadnost Spodnje Štajerske, a tudi Kranjske ter ostalih slovenskih dežel k Nemčiji¹¹.

Takšna orientacija spodnještajerskega nemštva je vidna že iz adrese, ki jo avgusta 1862 na predlog barona Ferdinanda Rasta (s pesniškim imenom Hilarius) pošlje mariborsko meščanstvo poslancu B. von Carneriju, v zahvalo za njegovo kritiko Tomanovih besed v mariborski Čitalnici 3. avgusta 1862, češ da Slovenci ne bodo nikoli priznali, da je Maribor nemško mesto¹²: "Der aus Ihrer gewandten Feder hervorgegangene, in der Tagespost Nr. 185 enthaltene Aufsatz: "Dr. Toman in Marburg" - hat in den Herzen der hiesigen Bevölkerung allgemein den ungetheiltesten Beifall und die freudigste Anerkennung gefunden. - Ihr offenes deutsches Wort ist der Gesinnungsausdruck jedes biedereren Marburgers, der an seinem Vaterlande und an seinem Kaiser festhält. - Die Stadt Marburg wird ungeachtet der kriegesischen Drohungen des Herrn Dr. Toman - mit Gut und Leben nicht nur für die ungeschmalerten Grenzen der friedlichen Steiermark, sondern insbesondere auch für die Fortdauer und festere Verknüpfung des tausendjährigen Bundes mit Deutschland - mannfest und kräftig eintreten. Jene Partei, aber, welche bemüht ist, statt Friede und Eintracht, den Samen des Haders und der Zwietracht zwischen den friedlich nebeneinanderlebenden Deutschen und Wenden auszustreuen - wird als verdienten Lohn die allgemeine Verachtung ernten"¹³. Še bolj pa velikonemški pogled veje iz številnih političnih brošur viltuškega graščaka

die Religionsgesetze des Jahres 1868 (Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 17), Wien 1978, str. 43-46. Tipčna je definicija liberalizma, ki jo je 11.1.1864 v gosposki zbornici podal grof Anton Auersperg (Anastasius Grün): "Liberalismus, ein elastisches Wort, unter dem man sich denken kann, was man eben will, ein Wort, mit dem großer Mißbrauch getrieben wird, ein Begriff auch, dem viel aufgelastet wird, was er eigentlich nicht zu vertreten hat. Die Definition desselben ist schwer, sie wird schwieriger durch die ebenso elastische Devise: 'Freiheit und Fortschritt'. Nach meiner Anschauung ist ein Mann liberaler Gesinnung derjenige, welcher redlich und ehrlich das Recht ehrt, wo er es findet, dort, wo er es nicht zu finden glaubt, es ebenso ehrlich sucht, und wo er es gefunden hat, es tatsächlich zu verwirklichen strebt".

⁸ Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, v: Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, Maribor 1989, str. 166.

⁹ O programu avtonomistov glej: Franz von Krones, Moritz von Kaiserfeld. Sein Leben und Wirken. Beitrag zur Staatsgeschichte Oesterreich in den Jahren 1848 bis 1884, Leipzig 1888, str. 174-177; prim. tudi: Hans Hartmeyer, Die führenden Abgeordneten des Liberalismus in Österreich, rkp. dis., Dunaj 1949, str. 19-20.

¹⁰ Correspondent für Untersteiermark, 25.5.1862.

¹¹ Correspondent für Untersteiermark, 21.8.1862.

¹² Toman je v napitnici rekel: "Ko vas gledam tako navdušene in vnete, mi prihaja na misel pripovedka o onih grških bratih, ki so se dali na meji svoje domovine pokopati. Tako se mi zdi, da ste tudi vi pripravljeni za blagor svojega naroda, za njegove pravice vsakršne žrtve prinesiti, katere bi terjali..." Nemško časopisje pa je Tomanu pripisalo stavek: "Die Slowenen werden sich eher unter den Mauern Marburgs begraben lassen, bevor sie zugeben, daß diese Stadt eine deutsche sei". Tomana je najostreje napadel B. von Carneri, ki je v Grazer Tagespost 13.8.1862 objavil članek z naslovom: Dr. Toman in Marburg. V njem se je na splošno zavzel za načelo paritete v nacionalnih odnosih, vendar je hkrati poudaril, da vsaka pravica temelji na moči. (Prim. Janko Glazer, Prvi slovenski koncert v Mariboru in njegove posledice. K proslavi sedemdesetletnice, v: Janko Glazer, Razprave, članki, ocene, Maribor 1993, str. 984-986; Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, v: Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, Maribor 1989, str. 165; Hugo Suetter, Der nationale Kampf in der Südsteiermark, München 1936, str. 6).

¹³ Correspondent für Untersteiermark, 21.8.1862.

B. von Carnerija, ki vse do končne izločitve Avstrije iz Nemčije dosledno zagovarja rešitev nemškega vprašanja v velikonemškem duhu¹⁴.

Zmerna liberalna orientacija spodnještajerskega nemštva prihaja do izraza pri presojanju vseh političnih in gospodarskih vprašanj. Zahteve v stilu "več luči", kar naj bi bilo geslo v Celju načrtovanega političnega časopisa za južno Štajersko¹⁵, in brezmejno zaupanje v napredek na vseh področjih družbenega življenja¹⁶, sta opazna tako na sejah spodnještajerskih občinskih odborov, kot tudi v delovanju spodnještajerskih deželno- in državnoborskih poslancev, ki se v Gradcu in na Dunaju zavzemajo za uveljavitev in razširitev ustavnih svoboščin, za večjo osebno, društveno in zborovalno svobodo, za zmanjšanje davkov in državnih izdatkov za vojsko, za razvoj šolstva in za zakonodajo, ki naj na vseh področjih družbenega življenja omogoči razvoj in napredek, v glavnem pa poskušajo vestno zastopati predvsem gospodarske interese prebivalstva v okrajih, kjer so izvoljeni. Pri tem so precej kritični do posledic svobodne trgovine, kot jih je uveljavil zakon o obrtni svobodi 1859, in še zlasti do trgovske pogodbe Avstrije s carinsko zvezo in drugimi evropskimi državami¹⁷.

V mariborski kmečki kuriji izvoljeni Alois von Feyrer npr. v deželnem zboru nastopi proti gradnji filijalnih cerkva, se zavzame za ustanovitev višje realne šole v Mariboru in za oprostitev davkov na novogradnje v Mariboru¹⁸. V isti kuriji izvoljeni Mathias Löschnigg se eksponira zlasti v debati okoli novega štajerskega deželnega občinskega reda; v njej se odločno zavzame za povečanje delokroga občin in za večjo javno varnost¹⁹. Za široko avtonomijo občin se v štajerskem deželnem zboru poteguje tudi v celjski kmečki kuriji izvoljeni dr. Johan Mörtl, ki do odločitve mandata 1864 v deželnem zboru največjo pozornost posveča predvsem različnim gospodarskim vprašanjem. V dunajskem državnem zboru pa si pridobi ugled zaradi predloga (12.2.1862) po "osvoboditvi advokatur", ki ga utemelji z mislijo, da je "svoboden odvetniški stan zahteva časa in postulat pravne države"²⁰.

Najbolj pa je zmernost opazna v tem, da nemški ustavoverni tabor v prvih letih po obnovi ustavnega življenja ne načenja svetovnonazorskih vprašanj s takšno ostrino kot v času boja proti konkordatu. Po desetletju, ko je žandar edina oseba, ki lahko na cesti pokaže svojo samozavest, velja prva skrb javnemu obravnavanju javnih problemov po načelu: *"Im Lichte der Oeffentlichkeit muß alles und jedes die Feuerprobe des allgemeinen Urtheils aushalten, und was sie nicht aushalten kann, ist in vorhinein gerichtet"*²¹. Pri vprašanjih, ki se nanašajo na odnos med cerkvijo in državo, pa je ustavoverni tabor več kot previden in ravnodušen. Na splošno se sicer zavzema za dosledno ločitev katoliške cerkve in države ter za odpravo

¹⁴ O Carneriju glej: Marburger Zeitung, 24.10.1886 in 27.10.1886; zlasti pa Johann Zenz, B. v. Carneri als Politiker, rkp. dis., Wien 1949. Že v knjižici Neu-Oesterreich. Ein Wort über ächten und falschen Konstitutionalismus, Wien 1861, Carneri ostro kritizira "malonemce", ker Avstrije ne štejejo med nemške dežele. V pesniški zbirki Pflug und Schwert, Wien 1862, pa v sonetu Kleindeutschen med drugim zapiše:

*"Wollt Ihr's nicht glauben, daß der Weg sich finde,
Ost'reich und Deutschland dauernd zu vereinen,
Dann nennet Ihr mit Recht Euch als die Kleinen,
Ihr in der Liebe Reich unheilbar Blinde..."*

Sicer je prepričan, da lahko pride do nemške združitve le "od zgoraj", s soglasjem vseh nemških knezov (Neu-Oesterreich, str. 34), vendar hkrati meni, da mora nemško ljudstvo kneze prisiliti k združitvi. V brošuri Zum Fürstentag. Ein Aufruf an die deutschen Völker, Graz 1863, zato apelira na nemške kneze, naj se končno odločijo za enotnost.

¹⁵ Correspondent für Untersteiermark, 3.3.1862.

¹⁶ Correspondent für Untersteiermark je 12.2.1863 zapisal: "'Fortschrit' ist das immer gewaltiger hervortretende Motto unserer Zeit".

¹⁷ Npr. Correspondent für Untersteiermark, 4.1.1863. Ein Quadrenium; Correspondent für Untersteiermark, 29.5.1864. Zur Industriegeschichte Oesterreich's.

¹⁸ Marburger Zeitung, 17.1.1866.

¹⁹ Marburger Zeitung, 17.1.1866.

²⁰ Janez Cvirn, Boj za Celje. Politična orientacija celjskega nemštva 1861-1907. Zbirka Zgodovinskega časopisa 5, Ljubljana 1988, str.10.

²¹ Correspondent für Untersteiermark, 12.3.1863.

privilegiranega položaja katoličanov (to se kaže tudi v zavzemanju za emancipacijo Židov, ki ji nekateri graški trgovsko-obrtni krogi močno nasprotujejo)²², vendar pri tem vprašanju ni preoster in napadalen. Tako Correspondent für Untersteiermark pisanje nekaterih graških listov zoper "klerikalne gimnazije" ter zahtevo, naj na gimnazijah ne bi več poučevali duhovniki, komentira s stališčem, da bi bila reforma šolstva sicer res potrebna, vendar da gre pri njej veliko manj za učitelje (duhovnike), kot za potrebo spremembe učnih načrtov²³. Tudi v odnosu do lavantinske duhovščine ne opazimo presovražnega razpoloženja in Correspondent für Untersteiermark objavi izredno korekten in pozitiven nekrolog ob smrti škofa Antona Martina Slomška²⁴. Šele po izidu ostre Carerijeve kritike papeževe enciklike Quanta cura in znamenitega seznama napak (mednje je uvrščen tudi liberalizem)²⁵ v knjižici z naslovom Oesterreich und die Encyclica, opazimo drugačen odnos do cerkvenih vprašanj²⁶.

Zmernost in previdnost pri presojanju političnih problemov časa sta seveda v veliki meri tudi posledica dejstva, da Schmerlingov sistem nikakor ne omogoča razvitega političnega življenja, zato so zahteve po javnem obravnavanju javnih problemov ("več javnosti") v glavnem omejene na lokalni, občinski nivo. Nikakor ni naključje, da se prvi spodnještajerski (nemški) list po obnovi ustavnega življenja, Correspondent für Untersteiermark, ki ga začne marca 1862 izdajati mariborski tiskar Edvard Janschitz, dolgo časa noče ukvarjati s politiko, temveč se omejuje na poročanje o delovanju spodnještajerskih občinskih odborov in o družabnem (društvenem) življenju: *"Der Correspondent für Untersteiermark ist als ein Blatt, welches Politik aus dem Kreise seiner Mittheilungen ausgeschlossen hält, der Pflicht überhaben, Bekenntnisse über eine politische Tendenz abzulegen. Er will vor allem ein publizistisches Organ für die Gemeinde-Repräsentanten der Steiermark sein"*²⁷. Tudi ko se s 1. aprilom 1863 spremeni v politični časnik z geslom: *"Gleiches Recht für Alle"* (uredništvo pa prevzame Franz Zistler)²⁸, aktualne politične probleme obravnava v glacié rokavicah. Šele ob koncu leta 1864 in spomladi 1865, ko se zaradi notranjepolitične krize (zlasti ogrskega vprašanja) in zapletenega zunanjepolitičnega položaja (stopnjevanje spora s Prusijo) proti Schmerlingu začenja obračati tudi ustavoverna stranka, začenja list obravnavati politične probleme časa z večjo pozornostjo. Vendar se vse do novembra 1865, ko prevzame uredništvo Marburger Korrespondenta (kot se časopis imenuje od 1.1.1865) Franz Wiesthaler²⁹, list v glavnem ne spušča v komentiranje dogajanja, temveč o njem veliko bolj poroča.

Takšna usmeritev Correspondenta je gotovo posledica stroge vladne kontrole tiska (tudi nov zakon o tisku iz 1863 je bil vse prej kot liberalen), a tudi političnega zatišja, ki vlada v spodnještajerskih trgih in mestih. Po desetletju absolutizma se meščanstvo le postopoma privaja na ustavno življenje in ga politika še vedno ne zanima preveč. Vošnjak se spominja

²² Correspondent für Untersteiermark, 8.2.1862.

²³ Correspondent für Untersteiermark, 19.2.1863.

²⁴ Correspondent für Untersteiermark, 28.9.1862. Ob Slomškovem grobu pojejo skupaj slovenski in nemški pevci ter nato skupaj obhajajo sedmino. Prim. Janko Glazer, Prvi slovenski koncert v Mariboru in njegove posledice, str. 985.

²⁵ Papež Pij IX. je 8.12.1864 katoliškim škofom skupaj z encikliko Quanta cura poslal tudi Syllabus, v katerem je v osemdesetih tezah obsodil različne "zmote časa". V zadnji, osemdeseti tezi, je papež ostro obsodil tudi brezbožni liberalizem. Prim. Karl Vocelka, Vorfassung oder Konkordat? str. 45.

²⁶ Februarja 1865 je Carerijevo brošuro podrobno predstavil tudi Marburger Korrespondent: 19.2.1865; 22.2.1865; 24.2.1865.

²⁷ Correspondent für Untersteiermark, 30.3.1862. Prim. Janko Glazer, Iz zgodovine slovenskih tiskarn. Zgodovina mariborskih tiskarn, str. 556; isti, Prvi mariborski časopisi, str. 645-646. Kot tiskar, založnik in odgovorni urednik je podpisan Edvard Janschitz, čeprav je prvih 40 števil uredil gimnazijski profesor Adalbert Swoboda. Swoboda je nato odšel za urednika graške Tagespost, kjer je - kot je znano - odkril Petra Roseggerja.

²⁸ Correspondent für Untersteiermark, 22.3.1863; 29.3.1863. Zistler je bil urednik lista le do konca novembra 1863.

²⁹ Od 1.12.1863 do začetka avgusta 1864 je opravljal funkcijo urednika lista kar založnik in tiskar Eduard Janschitz. Od 7.8.1864 pa se kot urednik navaja Julius Seeliger. Franz Wiesthaler je uredništvo lista prevzel s 1.11.1865 in ob tem napovedal (Marburger Korrespondent, 3.11.1865), da bo časnik urejal v duhu "odločnega ustavnega napredka".

"malomestnega življenja" v Slovenski Bistrici na začetku šestdesetih let takole: "Obrtniki in trgovci so radi veliko zasluževali, ne da bi se preveč napenjali pri delu. Za javne zadeve, najsi bo v političnem ali narodnem oziru, se velika večina (pravi Herdentier) ni brigala. V krčme dopoldne na "Gabelfrühstück", zvečer na večerjo, po kosilu v kavarne na črno kavo in karte so vsi radi hodili. Časnike prebirat ni jim bilo mar. Največja zabava je bila, ako se je prigodil kak škandalček, o katerem se je potem govorilo, dokler ga ni kak nov škandalček izpodrinil"³⁰. Če se že ukvarja s politiko, potem ga v prvi vrsti zanimajo lokalni interesi, šele na drugem mestu visoka politika.

Prevladujoč interes za lokalne probleme se kaže tudi v težnjah mariborske in celjske občine, da bi postali občini z lastnim statutom, s čimer bi se njune pristojnosti precej povečale³¹. Vendar tudi lokalna politika nima vedno prednosti pred vsakdanjimi opravili. Drugače si ne moremo razlagati zadrege mariborskega župana, ki je brezuspešno sklical sejo občinskega odbora, ker je večina odbornikov raje šla obdelovat svoje vinograde v mestni okolici³².

Politično mrtvilo in patriarhalno vzdušje se jasno kaže tudi na nacionalnem področju. Čeprav se kmalu po obnovi ustavnega življenja tudi na Spodnjem Štajerskem izoblikujeta slovenska (narodna) in nemška (ustavoverna) stranka, med njima v času Schmerlingove vladavine ne prihaja do večjih spopadov³³. Ustavovorni tabor je tudi pri nacionalnem vprašanju povsem v okvirih doktrinarnega značaja nemškega liberalizma dobe. Zato nikakor ni "nacionalno nemški" in tudi v sedemdesetih letih, ko se začenja organizirati nemško nacionalno gibanje v Avstriji ni v njegovih prvih vrstah. Voditelji ustavovorne stranke stalno poudarjajo, da njeno socialno-politično zaledje ni nacionalno homogeno in so med njenimi privrženci in volilci tudi Slovenci. S svojimi nazori in stališči se ustavovorni tabor očitno obrača na tisti del štajerskega prebivalstva, ki še vzporedno in hierarhično združuje slovensko in nemško zavest.

Seveda s tem ne mislimo trditi, da je v obravnavanem obdobju nacionalno sožitje povsem brezkonfliktno. Nasprotno. Razmere se v bistvu začenjajo spreminjati že kmalu po obnovi ustavnega življenja. Neznani celjski dopisnik Correspondenta že leta 1863 ugotavlja, da postaja tudi družabno življenje vse bolj v znaku nacionalizma: "*Ueberhaupt sind die sozialen Verhältnisse bei uns etwas stark nach Nationalität gefärbt und getrübt - die Zeiten jener harmlosen Gemütlichkeit und gemütlichen Harmlosigkeit, wo man sich in Weingärten das "Lebe, liebe!" nicht bloß weinselig, sondern herzinniglich zutrank, existieren nur noch in sporadischen Reminiszenzen. Die Zeiten ändern sich und die Menschen mit ihnen*"³⁴. Vendar pa je na drugi strani očitno, da se tako nemška kot tudi slovenska stran iskreno trudita, da se nacionalna koeksistenca ne bi podrla. Že omenjeni celjski dopisnik ocenjuje, da so razmere vseeno ugodne, saj v obeh taborih prevladujejo zmerni ljudje, ki si ne želijo nepotrebnega nacionalnega prepira³⁵.

V času, ko si večina prebivalcev mest in trgov želi, da bi se po desetletju črnega absolutizma v Avstriji uveljavilo predvsem resnično ustavno življenje, je izogibanje ostrejšim nacionalnim spopadom več kot razumljivo. Proti nacionalnemu razdoru nastopata uradna politika in uradništvo, a tudi povsem navadni ljudje. Prve besede, ki jih slovenjebistriški okrajni predstojnik namení dr. Josipu Vošnjaku, ko 1862 nastopi službo okrajnega zdravnika, se glasijo: "*Prihajate iz Tomanije. Tukaj na Štajerskem noče ljudstvo nič vedeti za take prenapetosti*"³⁶.

³⁰ Josip Vošnjak. Spomini. Ljubljana 1982. str. 98.

³¹ Correspondent für Untersteiermark. 15.2.1863. Celjska občina je deželnemu zboru poslala še peticijo z zahtevo, da bi mesto Celje samo volilo enega deželnozborskega poslanca.

³² Franjo Baš. Gospodarske in kulturne slike Maribora iz zadnjih 100 let. v: Mariborske slike. Maribor 1934. str. 18.

³³ Za Maribor prim. Janko Glazer. Maribor pred dvema generacijama, v: Janko Glazer. Razprave. članki. ocene. Maribor 1993. str. 974-979.

³⁴ Correspondent für Untersteiermark. 16.8.1863.

³⁵ Ibidem.

³⁶ Vošnjak. str. 99.

Tudi slovenjebistriški župan ga opozarja, da vlada v kraju mir, *"katerega naj ne izkušam motiti s kako narodno agitacijo"*. Želja po nacionalnem sožitju pa je prisotna tudi pri politično angažiranih ljudeh. Zato se tudi občasni nacionalni izpadi, ki jih povzročajo nekoliko predirektni in bolj nestrpni posamezniki, hitro zgladijo.

Ko dr. Lovro Toman v govoru na proslavi prve obletnice mariborske Čitalnice (domnevno) izjavi, da se dajo Slovenci raje zakopati pod mariborske zidove, kot da bi priznali, da je Maribor nemško mesto³⁷, je prva nemška reakcija izredno ostra. Najprej okrcja Tomanovo predrznost v graški Tagespost viltuški graščak in poslanec B. von Carneri, ki v članku poudari, da je Maribor "slovensko mesto" le v geografskem oziru (kot upravno središče okrožja, kjer živijo večinoma Slovenci)³⁸, potem pa se nadenj spravi še baron Rast, mariborski lokalni poet s pesniškim imenom Hilarius, ki Carneriju na čast spesni kar dvoje pesmic in sestavi tudi zahvalno adresno, ki jo podpisše precejšnje število nemških Mariborčanov³⁹. Vendar pa se spor hitro zgledi, k čemur prispeva tudi neznani slovenski narodnjak iz Laškega, ki v Correspondentu objavi pomirljiv dopis, v katerem poudari, da Tomanovih besed ne gre jemati dobesedno, temveč le kot izraz njegovega globokega nacionalnega čustvovanja⁴⁰.

Podobno je tudi v Celju. Tu postane tarča napadov redkih nemških prenapetežev slovenska Čitalnica⁴¹, ki ji očitajo, da se peča tudi s politiko. Vendar pa policijska prijava, ki jo konec 1862 pošlje štajerskemu namestništvu dr. Štefan Kočever⁴², omenja med njimi le učitelja na glavni šoli Franza Fassla in gimnazijskega profesorja Antona Fichno, medtem ko so očitana dejanja takšna, da jih ne moremo šteti kot dokaz za večje nacionalne prepire⁴³. Še toliko bolj, ker je iz iste pritožbe razvidno, da so se že na eni izmed prvih sej nemški in slovenski člani dogovorili, da ne bodo dovolili nacionalnega hujskanja in so se konec leta 1862 na seji čitalničnega odbora pogovarjali celo o možni združitvi s Kazino⁴⁴. Tako se je razburjenje kmalu poglelo *"in v vseh prihodnjih letih vlada v Celju naopodno sporazumljenje in sloga. Med člani prvih let najdemo*

³⁷ Correspondent für Untersteiermark, 7.8.1862; Suetie, str. 6.

³⁸ Grazer Tagespost, 13.8.1863. Dr. Toman in Marburg. Na Carnerijevo trditev, da bi lahko Maribor imeli za slovensko mesto le v geografskem oziru, reagira neznani (F. F.) dopisnik iz Ljubljane (Correspondent für Untersteiermark, 21.8.1862), ki pravi: da tako matematična kot tudi fizikalna geografije nimata ničesar opraviti z nacionalnostjo, s stališča politične geografije pa je jasno, da tako Štajerska kot tudi Kranjska spadata k Nemčiji. Tako ostane le še antropogeografija. Po njegovem mnenju bi lahko Maribor označili za slovensko mesto le zaradi večinskega izvora njegovega prebivalstva. Vendar pa ta moment odpade, ker je razmere spremenila kultura. Večina prebivalcev je Nemcev. Tomanove besede pa so zgolj navadna fraza.

³⁹ Correspondent für Untersteiermark, 21.8.1862. Še pred adresno je baron Rast - Hilarius v Correspondentu (17.8.1862) objavil pesem z naslovom Erwiderung auf B. v. Carneri's: Dr. Toman in Marburg, v kateri beremo med drugim naslednje verze:

"Doch sucht die Slava hier nach falschen Lichte,
Nach geist'ger Bildung nicht allein fürwahr.
Sie sucht für sich ein Reich und macht Geschichte,...
Nur Lebt des Ländchen heut' noch im Gedichte,
Was Toman abgegrenzt und seine Schaar, -
Doch dessen Erdreich trägt der Zwietracht Früchte".

Hkrati z adresno pa je Hilarius v Correspondentu (21.8.1862) objavil tudi pesem: Nachruf an den 3. August 1862 zu Marburg, v kateri je pozival k ohranitvi stoletne sloge med Nemci in Slovenci ter bičal vsiljive lažne preroke.

⁴⁰ Correspondent für Untersteiermark, 21.8.1862. Deutsche und Slaven in Marburg zur Verständigung.

⁴¹ O začetnem delovanju celjske čitalnice glej: Bruno Hartman, Prvo leto celjske čitalnice, Celjski zbornik 1958; Prim. tudi Ivan Prekoršek, Prispevki k zgodovini društvenega življenja celjskih Slovencev, Nova doba 7.5.1921.

⁴² ŠDA. Statt. Prä. 5-3710/1862, prijava Čitalnice z dne 17.12.1862.

⁴³ Ibidem. Franz Fassel in Anton Fichna naj bi čez Čitalnico stalno zabavljala in jo prikazovala kot državi in Nemcem nevarno društvo. Franz Fassel naj bi že kmalu po ustanovitvi Čitalnice na javnih mestih kazal karikature njenih članov, kako spijo, nekemu celjskemu meščanu, ki se je sprehajal s psom in zato ni mogel iti v Kazino, pa naj bi svetoval, naj medtem ko gre v Kazino, pošlje svojega psa v Čitalnico. Podobno kot učitelj Franz Fassel pa si želi zaprtja Čitalnice tudi gimnazijski prof. Anton Fichna. Tudi on o društvu razširja razne laži in zlasti napada prof. Antona Hluščika in Gustava Lindnerja, po rodu Čeha. Označuje ju za panslavista in velika sovražnika Nemcev. Ona dva naj bi bila tista, ki sta na seji odbora Čitalnice 8.11.1862 preprečila predlagano združitve Čitalnice s Kazino. Prim. tudi Ivan Prekoršek, Prispevki k zgodovini društvenega življenja celjskih Slovencev. Nova doba. 7.5.1921.

⁴⁴ Ibidem. Čeprav predloga o združitvi niso sprejeli, je iz virov razvidno, da prof. Anton Hluščik seji sploh ni prisostvoval, medtem ko se je prav prof. Gustav Lindner najbolj zavzemal za združitve s Kazino.

*poleg slovenskih rodoljubov iz Celja in okoliša imena kakor Traun, Kreuzberger, Herzman, Regula, Costa, Wambrechtsamer, Stibenegg, Wogg, Mathes, Schmidl, Mörtl, Ferjen, Perisich, Zanger, Zottl, Egersdorfer...*⁴⁵

Politično mrtvilo in patriarhalno vzdušje, ki ga od časa do časa zmoti kakšen ekscesni dogodek - kot že omenjeni Tomanov nastop ob prvi obletnici mariborske čitalnice 3. avgusta 1862 -, se začenjata spreminjati šele sredi šestdesetih let, ko postaja očitno, da je potrebno razrešiti permanentno politično krizo v monarhiji. V tem kontekstu se začenja tudi spodnještajersko nemštvo postopoma obračati proti Schmerlingu in njegovi politiki čakanja, ki poleg tega ni prinesla željenih reform in nadalnje izgradnje ustave⁴⁶. V času tretje sešije parlamenta (od 12.12.1864 do 27.7.1865) se spodnještajersko nemštvo vse bolj strinja s kritičnimi toni tistih ustavovernih poslancev, ki zahtevajo sprejem zakona o odgovornosti ministrov, odpravo člena 13 februarске ustave, po katerem Schmerling posega vedno bolj pogosto, revizijo gospodarske pogodbe med Avstrijo in Nemško carinsko zvezo, ki potiska Avstrijo v podrejen položaj, in zlasti rešitev ogrskega vprašanja⁴⁷. Po mnenju Marburger Korrespondenta je prav rešitev ogrskega vprašanja osnovni pogoj za nadaljnji obstoj monarhije. Vlada bi pač morala priznati, da je Ogrska leta 1848 imela svojo ustavo in bi se morala sporazumeti z ogrsko opozicijo. Avstrijska in ogrska polovica bi morali imeti skupno vojsko in finance, ter, če je mogoče, trgovino in promet, vse ostalo pa si naj urejajo samostojno⁴⁸.

Do padca Schmerlingove in nastopa Belcredijeve "vlade brez programa" je spodnještajersko nemštvo bolj ali manj ravnodušno⁴⁹. Nekateri celo vidijo v pomanjkanju programa dober znak. Postopoma pa "brezprogramskost" nove vlade postaja vedno bolj nevzdržna in ustavovrni tabor je do nje vedno bolj kritičen; še toliko bolj, ker v njej ni ustrezno zastopano meščanstvo in tudi Nemci imajo v njej le šibko predstavništvo⁵⁰. Po mnenju spodnještajerskega nemštva, ki je pod vplivom izjav in nastopov Moritza von Kaiserfelda (zlasti njegovega govora, ki ga je imel konec avgusta na Ptuj⁵¹) je prva in edina naloga novega ministrskega predsednika rešitev državnopravne zmešnjave. Vendar pa mora nova vlada problem rešiti znotraj ustave, ker bi izvenustavna rešitev pomenila pravni prelom⁵².

Po septembrskem patentu, s katerim Belcredi sistira ustavo⁵³, pa se razpoloženje v trenutku obrne proti vladi. Marburger Korrespondent je ostro razpoložen do nove vlade in do sistema, ki je Avstrijo zopet privedel v sfere neustavnosti ter se povsem strinja s politiko štajerskih avtonomistov, ki zahtevajo takojšnjo obnovo ustavnega življenja in sporazum z Madžari⁵⁴. Zaradi okrepljenega upanja slovanskih narodov, da bo Belcredi izvedel federalizacijo države, ki se kaže tudi v nastajanju federalističnih programov⁵⁵, je seveda spodnještajersko nemštvo trdno odločeno braniti februarско ustavo. Zato naleti na negativen sprejem slovenski mariborski program iz septembra 1865⁵⁶, ki ga Marburger Korrespondent predstavi dokaj podrobno,

⁴⁵ Ivan Prekoršek. Prispevki k zgodovini društvenega življenja celjskih Slovencev. Nova doba. 7.5.1921

⁴⁶ Prim. Friedrich Engel-Janosi, Die Krise des Jahres 1864 in Österreich. v: Historische Studien. A. F. Pflibram zum 70. Geburtstag dargebracht. Wien 1929. str. 141-195.

⁴⁷ Marburger Korrespondent je tako 2.4.1865 upravičeno ugotavljal, da ima Schmerlingova vlada vedno več nasprotnikov med ustavoverci.

⁴⁸ Marburger Korrespondent. 8.2.1865. Die ungarische Frage.

⁴⁹ Marburger Korrespondent. 21.7.1865. List povzema program Belcredijeve vlade po dunajski Neue Freie Presse, vendar ga ne komentira. Prim. tudi Krones, str. 227.

⁵⁰ Krones, str. 227-228.

⁵¹ Krones, str. 228.

⁵² Ibidem.

⁵³ Marburger Korrespondent. 22.9.1865.

⁵⁴ Marburger Korrespondent. 6.10.1865. Die Autonomisten. (Moritz von Kaiserfeld je na začetku oktobra 1865 predstavil program avtonomistov tudi v mariborski Kazini).

⁵⁵ Prim. Krones, str. 229.

⁵⁶ Prim. Franjo Baš. Mariborski program. v: Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, Maribor 1989, str. 212-218.

komentira pa ga zgolj z besedami: *"Solche krankhafte zersetzende Ideen Einzelner können im Kerne des slovenischen Volkes, und zunächst im Herzen unserer slovenischen Brüder nicht wurzeln. Wir sind überzeugt, die patriotische Führer der steirischen Slovenen werden sich von diesem Programme lossagen, das in seinen Konsequenzen die Auflösung Oesterreich bedeutet"*⁵⁷. Še ostreje pa spodnještajersko nemštvo presoja delovanje obeh slovenskih poslancev (Razlaga in Hermann) v štajerskem deželnem zboru, ki odločno nasprotujeta namenu nemške ustavoverne večine, da bi deželni zbor sprejel posebno listino zoper septembrski patent⁵⁸.

V neustavnosti vidi Marburger Zeitung tudi vzrok za to, da Avstrija ni sposobna rešiti nemškega vprašanja. Ko se spomladi 1866 zaostri odnos med Prusijo in Avstrijo, list sicer napada Bismarckovo politiko, ki se želi na silo okoristiti na račun Avstrije in drugih nemških držav, vendar obenem predlaga, naj Avstrija najprej razreši svojo notranjo krizo, obnovi ustavnost in potem po ustavni poti reši nemško vprašanje⁵⁹. Pod ustavno rešitvijo nemškega vprašanja pa list razume sklic nemškega državnega zbora na podlagi volilnega zakona iz leta 1849⁶⁰. Marburger Zeitung neposredno pred izbruhom vojne predlaga, da bi se morala Avstrija sporazumeti z Italijani glede Benečije. Italiji bi jo morala prepustiti, Italija pa naj zato prevzame del avstrijskega državnega dolga. Benečija po mnenju lista namreč ni življenski pogoj Avstrije, medtem ko Nemčija je. Zato bi morala Avstrija svoje sile usmeriti predvsem na ustvaritev nove Nemške zveze, seveda pa bi pred sklicom nemškega državnega zbora na podlagi volilnega zakona iz 1849 morala obnoviti ustavnost in doseči sporazum z Madžari ter se opreti na nemške države in liberalne sile, ki nasprotujejo Bismarckovi politiki⁶¹.

Tudi po začetku vojne se list zavzema za korenito reformo države, po prvih vesteh o umikanju Benedekovih čet pred Prusi na Češkem, pa vidi edino rešitev za Avstrijo v organizaciji ljudske vojske. Le ljudstvo lahko zaustavi Pruse, seveda pa mora biti na avstrijski zastavi napisano: ljudske pravice in svoboda⁶². List je prepričan, da poraz pri Kraljevem gradu ni posledica slabega vodenja vojske, temveč veliko bolj posledica slabega političnega vodenja države. Že zdavnaj bi Avstrija morala Benečijo odstopiti Italiji in doseči sporazum z Madžari. Morala bi tudi priznati nemško ustavo iz leta 1849 in oborožiti ljudstvo. Vendar vlada ni storila nič od navedenega, zato so lahko Prusi zmagali celo na avstrijskem ozemlju⁶³.

Vendar pa Marburger Zeitung v vojaškem porazu ne vidi le slabih strani. Z izgubo Benečije Avstriji namreč ne bo treba biti več militaristična država, kajti Benečijo je Avstrija obvladovala z vojsko in policijo, kar je imelo negativen vpliv tudi na ostale dele države. Najpomembnejša naloga Avstrije po vojni je zato obnovitev ustavnega življenja, ukinitve redne vojske, uvedba splošne vojaške obveznosti in ureditev ljudske brambe (Volkswehr)⁶⁴.

⁵⁷ Marburger Korrespondent, 11.10.1865. Ein Programm der Slovenen.

⁵⁸ Dne 23. novembra 1865 je začel štajerski deželni zbor svojo 4. sesijo (do 16.2.1866). Na zasedanju je poskušala ustavoverna večina zavzeti stališče proti septembrskemu patentu, medtem ko je slovensko-nemška federalistična manjšina v septembrskem patentu videla izhodišče za preureditev monarhije. Kaiserfeld je 23.11.1865 predlagal ustanovitev odbora 9 poslancev, ki naj poda mnenje o septembrskem patentu, v utemeljitvi pa je izjavil, da je s sistranjem *"der Boden unserer Verfassung aufs tiefste erschüttert"*. (Krones, str. 232). Na 5. seji odbora (2.12.1865) je slovenski poslanec Razlag nastopil proti sprejemu adrese in predlagal prehod na dnevni red. Podobnega mnenja je bil tudi Hermann, zato je Kaiserfeld slovenska poslanca napadel, češ da zastopata federalistične in protiliberalne ideje, ki jih želita uresničiti na stroške Nemcev in svobode. (Krones, str. 234). Seveda je večina spodnještajerskih nemških poslancev glasovala za listino, to pa je sprožilo negodovanje slovenske stranke. Zaradi tega je decembra 1865 240 slovenskih volilcev iz mariborske kmečke kurije podpisalo nezaupnico poslancema Feyrerju in Löschniggu, češ da da sta v deželnem zboru delovala proti cesarskemu manifestu z dne 20.9.1865 in da sta pristaša tistih ljudi in sistema, *"welches durch fünf Jahre wie ein Alp auf uns gelegen und uns bedrückt hat"*. (Marburger Zeitung, 17.1.1866).

⁵⁹ Marburger Zeitung, 28.3.1866.

⁶⁰ Marburger Zeitung, 13.5.1866.

⁶¹ Marburger Zeitung, 23.5.1866. Die venetianische Frage. (Identična stališča zagovarja tudi prvak štajerskih avtonomistov Moritz von Kaiserfeld. Glej: Krones, str. 244, 247).

⁶² Marburger Zeitung, 4.7.1866.

⁶³ Marburger Zeitung, 8.7.1866. Wer ist bei Königgrätz unterlegen?

⁶⁴ Marburger Zeitung, 14.7.1866.

Od septembra 1866 se Marburger Zeitung vse bolj navdušuje za dualizem, za katerega se poleg avtonomistov vedno bolj zavzemajo tudi ostale ustavoverne frakcije. V tem oziru je izredno pomemben sestanek nemških avtonomistov v Ausseju 9. in 10. septembra 1866, katerega rezultat je znameniti "avtonomistični program", ki se jasno zavzame za dualizem in za vodilno vlogo Nemcev v deželah tostran Litve⁶⁵. Marburger Zeitung meni, da lahko le on prinese koristi Nemcem v monarhiji⁶⁶. V začetku oktobra list na dolgo predstavi program Kaiserfeldove avtonomistične stranke, ki izhaja iz ugotovitve, da so bili Nemci v Avstriji stoletja povezani z Nemčijo in da želijo biti z Nemci še naprej v tesni zvezi. Zato pa morajo imeti v državi tisti položaj, ki odgovarja političnemu in kulturnemu pomenu Nemcev v monarhiji. Avstrija mora biti svobodna država, v kateri ne bo nacionalnega zatiranja. Zadovoljitev upravičenih zahtev posameznih dežel in narodov pa se da doseči le preko samouprave občin, okrožij in dežel. Ker ima Ogrska že od nekdanj posebej položaj, ki se razlikuje od drugih dežel, je treba najprej (v obliki dualizma) zadovoljiti interese Madžarov⁶⁷.

Slika 1 – Bartolomeus von Carneri

Istega mnenja je tudi viltuški graščak in poslanec B. von Carneri, ki oktobra 1866 izda knjižico z naslovom *Oesterreich nach der Schlacht bei Königgrätz*⁶⁸. V njej se jasno zavzame za dualistično preobrazbo monarhije. Po njegovem mnenju je bil avstrijski poraz v vojni popoln, saj "policijska država Avstrija" ni znala mobilizirati nemškega prebivalstva. Poraz v vojni pa je za Avstrijo pozitiven, ker bi njena morebitna zmaga državo privedla nazaj v staro mizerijo. Šele po porazu je postalo vsem jasno, da je treba državo preurediti. Po Carnerijevem mnenju jo je treba razdeliti na dve polovici, vzhodna (Ogrska) polovica naj bo čim bolj samostojna. Rešitev ustavnega vprašanja v Avstriji pa se seveda mora začeti s sklicem državnega zbora, ki mu je nasproti le sedanja vlada. Zato potrebuje Avstrija novo vlado, ki bo trdno stala na tleh parlamentarizma in ki bo - v interesu združitve z Nemčijo - avstrijsko ustavo spravila v sklad s frankfurtsko ustavo iz leta 1849. Kajti: "*Oesterreich bedarf einer Vereinigung mit Deutschland dringender als je*"⁶⁹.

Tudi na zborovanju nemških deželnozborskih poslancev v Gradcu 16.11.1866 je prišel v ospredje program nemških avtonomistov⁷⁰. Moritz von Kaiserfeld, ki je zborovanje sklical, je govoril o položaju Nemcev v Avstriji in predložil poslancem v potrditev program, ki so ga na koncu tudi sprejeli. V uvodu je poudaril, da so žalostni dogodki leta 1866 Avstrijo močno prizadeli. Poraz v vojni je zlasti omajal njeno moč in vlogo v Evropi, na notranjepolitičnem področju pa prevladujejo nepremostljiva nasprotja, tako da je obstoj države res v nevarnosti. Naloga vseh narodov Avstrije je, da se ta nevarnost prepreči, pri čemer morajo imeti prav Nemci vodilno vlogo.

⁶⁵ Prim. Krones. str. 254-255.

⁶⁶ Marburger Zeitung, 14.9.1866.

⁶⁷ Marburger Zeitung, 10.10.1866. Der Partei Kaiserfeld.

⁶⁸ Prim. Marburger Zeitung, 28.10.1866.

⁶⁹ Ibidem.

⁷⁰ Marburger Zeitung, 21.11.1866. Die Verfassungsfrage und die Partei Kaiserfeld.

Po Kaiserfeldovem mnenju je za obstoj monarhije v prvi vrsti nujno, da reši svoje državnopravno vprašanje. Avstrija mora biti še naprej povezana z nemškim narodom v Nemčiji. Te odnose je treba negovati, ne da bi nasprotovali upravičenim željam nemškega naroda do združitve in ne da bi bili nezvesti Avstriji. Obstoj monarhije je možen le, če bodo imeli vsi narodi skupen cilj. Ta cilj pa so lahko le osebne, državljanske in politične svoboščine ter takšna ureditev države, ki bo te svoboščine ustvarila in jih varovala. Interese posameznih narodov je možno zadovoljiti že s samoupravo občin, okrožij in dežel. Obnoviti je treba ustavni red in vzpostaviti državni parlament na podlagi direktnih volitev. Prav tako je treba doseči državnopravno ločitev med ogrskimi deželami in deželami na tej strani Litve. Do dualizma pa je seveda treba priti po poti parlamentarnega dogovora z ogrskim deželnim zborom.

Ta Kaiserfeldov program, edini sončni žarek v sicer temačni Avstriji (kot je program označil dunajski Wanderer), je Marburger Zeitung označil za državniški, nemški in avstrijski program⁷¹. Iz državniškega vidika je po mnenju lista Avstrija svojo katoliško misijo že opravila, saj ni več nevarnosti turške invazije, zato je lahko edino vezno tkivo Avstrije svoboda na vseh področjih. Svoboda pa ni le pozitivna osnova za zanašljivi obstoj Avstrije, temveč tudi edino sredstvo, da se v sedanjem kritičnem trenutku obvaruje nevarnosti razpada. Le svoboda lahko prepreči, da nacionalna različenost ne bo pripeljala do razpada države. Le svoboda lahko omogoči resnično enakopravnost narodov.

Kaiserfeldov program, ki ga večinsko podpira tudi nemštvo na Spodnjem Štajerskem, pride do polnega izraza tudi v adresi štajerskega deželnega zbora, ki ostro kritizira septembrsko politiko sistiranja in zavrača udeležbo v izrednem državnem zboru⁷².

Štajerska ustavoverna stranka se sicer odloči za udeležbo na volitvah, vendar nasprotuje sklicu izrednega državnega zbora⁷³. Koordinacijo volilne agitacije prevzame centralni vodilni odbor v Gradcu, ki naj bi preko filijal povezal in poenotil Zgornjo in Spodnjo Štajersko, agitacija pa poteka na podlagi programa štajerskih avtonomistov in adres, ki jih je štajerski deželni zbor naslovil na cesarja. Volilni odbor agitira za izvolitev mož, ki priznavajo februarško ustavo in ki spoznavajo nujnost, da imajo dežele na tej strani Litve svoj lasten državni zbor; može, ki so prepričani, *"da je nagodba z Ogrsko življensko vprašanje za vse dele monarhije"*⁷⁴.

V Mariboru ustanovijo 12.1.1867 poseben volilni odbor za Spodnje Štajersko, na čelu katerega je mariborski župan Andreas Tappeiner. Ta odbor poskuša uskladiti predvolilne aktivnosti v skladu z navedenim programom, vendar pride do zapletov glede kandidatur v kmečki kuriji Maribor-Slovenska Bistrica-Lenart, ko poskušata tam kandidirati F. Brandstetter in A. Tappeiner⁷⁵. Tudi zaradi nemške nesloge v kmečki kuriji zmagata slovenska kandidata dr. Josip Vošnjak in dr. Ferdinand Dominkuš⁷⁶. V mestni kuriji pa dobi večino glasov mariborski župan A. Tappeiner, ki ga kot edinega kandidata potrdijo mariborski volilci na poskusnih volitvah 26. 1. 1867⁷⁷.

Liberalna ofenziva

Šele v zadnjih mesecih boja proti neustavnemu Belcredijevemu režimu, zlasti pa v času deželnozborskih in občinskih volitev v začetku 1867, se spodnještajerski ustavovorni tabor

⁷¹ Marburger Zeitung, 23.11.1866.

⁷² Prim. Krones, str. 260-262.

⁷³ Marburger Zeitung, 6.1.1867: 9.1.1867.

⁷⁴ Marburger Zeitung, 11.1.1867.

⁷⁵ Marburger Zeitung, 16.1.1867: 18.1.1867. Zaplet okoli dvojne nemške kandidature v mariborski kmečki kuriji je v dopisu na volilce (An die Herren Wähler) poskušal predstaviti F. Brandstetter.

⁷⁶ Marburger Zeitung, 23.1.1867. Vošnjak je prejel 123 glasov in Dominkuš 95 glasov. Mariborski župan A. Tappeiner je prejel 70 glasov, von Feyrer 48 in F. Brandstetter 35 glasov. Glej tudi: Suetie, str. 7.

⁷⁷ Marburger Zeitung, 30.1.1867. Dne 26.1.1867 so bile v Kartinovi hiši poskusne volitve, na katerih so mariborski volilci odločali o kandidatu za volitve v mariborski mestni kuriji. Med tremi kandidati (A. Tappeiner, F. Wiesthaller in F. Brandstetter) je dobil največ glasov (45) mariborski župan A. Tappeiner. Brandstetter in Wiesthaller pa sta jih prejela vsak po 9.

dokončno profilira, v ospredje njegove politične akcije pa namesto lokalnih problemov stopijo večja in bolj aktualna politična vprašanja časa. Boj za obnovo ustavnega življenja je po Belcredijevem padcu in sklicu rednega državnega zbora sicer končan, vendar pa se - kot ugotavlja Marburger Zeitung - šele sedaj začel boj za spremembo ustave in svobodni razvoj ustavnega življenja. Ustavnost in svobodnjaštvo sta po mnenju lista namreč enako pomembna⁷⁸. Ustavnost sama še zdaleč ni dovolj, treba jo je tudi spremeniti in izpopolniti. Preporod Avstrije je namreč enako odvisen od nagodbe z Ogrsko kot od spremembe ustave v duhu svobode in napredka⁷⁹.

Spodnještajersko nemštvo se tako identificira s parlamentarnim bojem nemške ustavoverne stranke, ki poskuša v zameno za pristanek na dualizem izsiliti čim več liberalnih svoboščin in pravic, kar je še posebej vidno pri vprašanju konkordata⁸⁰. Marburger Zeitung relativno podrobno spremlja polemiko v adresni debati, kjer se med nasprotniki konkordata izoblikuje dvoje stališč. Manjšina podpira predlog Eugena von Mühlfelda, ki predlaga sprejem kompleksnega zakona o verskih skupnostih in popolno ukinitve konkordata⁸¹, večina pa predlog voditelja ustavovercev dr. Herbst, ki predlaga delno revizijo konkordata v obliki treh zakonov, ki naj v skladu z duhom časa uredijo odnos med cerkvijo in državo na šolskem področju, na področju zakonske zveze in medkonfesionalnih odnosov⁸². Čeprav dobi v parlamentu večinsko podporo Herbstov predlog, se spodnještajersko nemštvo bolj zavzema za popolno ukinitve konkordata, kar se kaže tako v pisanju Marburger Zeitung⁸³, kot tudi v peticijah številnih spodnještajerskih občinskih odborov, ki jih preko štajerskih poslancev naslavlajo na poslansko in kasneje tudi gosposko zbornico. Protikonkordatne peticije se začenjajo pojavljati po adresi avstrijskih škofov na cesarja v začetku oktobra 1867⁸⁴, prvo peticijo z zahtevo po ukinitvi konkordata pa naslovi na poslansko zbornico 8.10.1867 mariborski občinski odbor⁸⁵. V oktobru in novembru 1867 pošlje podobne peticije v poslansko zbornico tudi večina ostalih spodnještajerskih mestnih in trških občin z ustavoverno večino, v mariborskem okraju pa sprejme protikonkordatne resolucije tudi cela vrsta podeželskih občin, ki poleg tega podpišejo še posebno addresso na državni zbor, ki jo je sestavil poslanec Konrad Seidl⁸⁶.

V boju proti konkordatu in za uveljavitev liberalnih pravic in svoboščin, se nemški ustavovorni tabor na Spodnjem Štajerskem dokončno profilira, kmalu po sprejemu decembrske ustave pa pride tudi do njegovega političnega organiziranja. Če do sprejema novega zakona o društvih izhaja politična aktivnost ustavovernega tabora v prvi vrsti iz občinskih odborov, že 14. februarja 1868 v Mariboru ustanovijo Gospodarsko-politično društvo Napredek, ki igra vse do srede sedemdesetih let izredno pomembno vlogo v političnem življenju Maribora in celotne Spodnje Štajerske⁸⁷. Po njegovem vzoru se avgusta 1868 ustanovi Ustavno društvo tudi v Celju⁸⁸, v letih 1869-1870 pa jima sledijo še ustavoverna društva v Laškem, na Ptuj, v

⁷⁸ Marburger Zeitung, 20.2.1867.

⁷⁹ Marburger Zeitung, 24.2.1867.

⁸⁰ Na splošno o tem: Karl Vogelka, *Verfassung oder Konkordat? Der publicistische und politische Kampf der österreichischen Liberalen um die Religionsgesetze des Jahres 1868* (Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 17). Wien 1978.

⁸¹ Karl Vogelka, *Verfassung oder Konkordat?* str. 54-56.

⁸² Karl Vogelka, *Verfassung oder Konkordat?* str. 56-58; prim. tudi Vasilij Melik, Slovenci in "nova šola", v: *Osnovna šola na Slovenskem 1869-1969*. Ljubljana 1970, str. 34.

⁸³ Npr. Marburger Zeitung, 31.5.1867; 2.6.1867.

⁸⁴ Karl Vogelka, *Verfassung oder Konkordat?* str. 113-119. Addresso je podpisal tudi lavantinski škof Maksimilijan Stepišnegg.

⁸⁵ Marburger Zeitung, 11.10.1867.

⁸⁶ Marburger Zeitung, 10.11.1867.

⁸⁷ Marburger Zeitung, 16.2.1868. Na ustanovnem zboru so za načelnika društva izvolili Franza Rödlinga, tajnik je postal prof. Rieck. arhivar pa urednik Marburger Zeitung Franz Wiethaler. Po statutih je bil namen društva, ki je že sredi aprila 1868 štelo 128 članov, naslednji: "Der Zweck des Vereines ist die politische und volkswirtschaftliche Bildung seiner Mitglieder zu fördern und von allen gesetzlichen Mitteln für die freiheitliche, volkswirtschaftliche und verfassungsmässige Entwicklung Gebrauch zu machen". (Glej: Marburger Zeitung, 17.1.1868).

⁸⁸ Ustavno društvo v Celju so ustanovili 23.8.1868 na pobudo usnarja Antona Lassnigga in gimnazijskega

Brežicah, Radljah, Konjicah in Slovenski Bistrici⁸⁹. Vsa ta društva razvijejo relativno živahno dejavnost, prireajo redna mesečna zborovanja, sprejemajo resolucije in v državni zbor pošiljajo peticije, organizirajo predvolilno agitacijo, njihovi člani pa v skladu s stališči društva delujejo tudi v občinskih odborih in drugih predstavniških telesih.

Peticije spodnještajerskih občinskih odborov in ustavovernih društev kažejo, da poskuša spodnještajersko nemštvo zavzemati stališča do vseh aktualnih problemov časa, pri čemer sledi splošnim tendencam v ustavovorni stranki.

Centralistična decembrska ustava je spodnještajerskemu ustavovernemu taboru edina osnova za razvoj ustavnega življenja v monarhiji, zato ostro zavrača vse poskuse spremembe obstoječe državnopravne ureditve v smislu federalizma. Odločno nasprotovanje federalizmu pride do polnega izraza med adresno debato v štajerskem deželnem zboru septembra 1868, v kateri slovenska poslanca Hermann in Vošnjak nasprotujeta želji deželnozborske večine, da bi deželni zbor poslal cesarju zahvalo za novo decembrsko ustavo, ker se jima zdi preveč centralistična⁹⁰. Še bolj pa je razvidno iz reakcije na knjigo Adolfa Fischhofa *Oesterreich und die Bürgschaften seines Bestandes*⁹¹, ki jo Marburger Zeitung odločno zavrne⁹². Po mnenju lista je Fischhofova želja, da bi spravil narode med seboj in na podlagi nacionalne enakopravnosti Avstrijo naredil spet močno in enotno, sicer lepa, vendar njegov načrt nikakor ne more pripeljati do cilja. Dvodomni sistem, ki naj bi bil v vseh predstavniških telesih, ne more prinesiti ugodnih rezultatov, lahko pa privede še do nadaljnjih cepitev in na Štajerskem celo do razdelitve dežele. Napačno je namreč, če želi Fischhof Avstrijo preurediti po švicarskem vzoru, kjer različni narodi živijo v bratovski slogi in miru. Tam je vezivo, *"der alle zusammenhält, die Freiheit und das Bewußtsein, nur in derselben stark und kräftig zu sein"*, v Avstriji pa nacionalci paktirajo s tistimi silami, ki so v popolnem nasprotju s svobodo⁹³.

Zavzemanje za centralistično urejeno, močno in enotno Avstrijo, se kaže v zavračanju zahtev Čehov po priznanju češkega zgodovinskega prava⁹⁴, še zlasti pa v ostrih reakcijah na program zedinjene Slovenije, ki ga v letih 1868-71 ponovno reafirmirajo slovenski tabori. V boju proti tej slovenski zahtevi se ustavovorni tabor sklicuje na štajersko regionalno zavest, opozarja na gospodarske posledice združitve Spodnje Štajerske s siromašno Kranjsko in poudarja, da je zedinjena Slovenija le krinka za resnični namen, namreč za ustanovitev velike (jugo)slovenske države pod ruskim jarmom. Kmalu zatem, ko pride z nastopoma Mihaela Hermanna in dr. Josipa Vošnjaka v adresni debati septembra 1868 zahteva po zedinjeni Sloveniji tudi v štajerski deželni zbor⁹⁵, začenja spodnještajerski ustavovorni tabor z načrtno agitacijo proti programu zedinjene Slovenije in njegovim tvorcem, proti "kasti", ki ovira napredek in svobodo v Avstriji. Celjski občinski odbor pošlje že 25.9.1868 (neposredno po drugem slovenskem taboru v Žalcu) deželnemu zboru odločen protest zoper poskuse slovenske stranke, da bi razbila Štajersko⁹⁶, oktobra 1868 pa začenja ustavovorni tabor organizirati pošiljanje peticij občinskih odborov na deželni zbor zoper zedinjeno Slovenijo ter zoper

profesorja Antona Fichne. Štajersko namestništvo pa mu je statute potrdilo 28.9.1868. Prvi člen pravil je namen društva opredelil takole: "Der Zweck des Vereines ist, die politische Bildung im Allgemeinen zu fördern und von allen gesetzlichen Mitteln für die Wahrung und Weiterbildung der Verfassung Gebrauch zu machen". Prim. ŠDA, Vereine und Gennossenschaften. B67b, Verfassungsverein in Cilli. 53-12192/1868.

⁸⁹ Prim. Suette, str. 19.

⁹⁰ Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895. Tretja knjiga, Ljubljana 1958, str. 88-89. Prim. tudi Suette, str. 16-17.

⁹¹ Adolf Fischhof, *Oesterreich und die Bürgschaften seines Bestandes*. Politische Studie. Wien 1869.

⁹² Marburger Zeitung, 10.12.1869; 12.12.1869. Dr. Fischhofs Broschüre.

⁹³ Ibidem.

⁹⁴ Peticije zoper "sporazum s Čehi" so zlasti številne v času po sprejemu fundamentalnih členov leta 1871. Celjska občina je npr. sprejela protest zoper zahteve po priznanju češkega državnega prava že na seji 2.10.1871. Prim. Thomas Fürstbauer, Cilli 1867-1892. Fünfundzwanzig Jahre selbständigen Gemeindegewesens. Celje 1892, str. 12.

⁹⁵ Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895, Tretja knjiga, Ljubljana 1958, str. 88-89. Prim. tudi Suette, str. 16-17.

⁹⁶ Thomas Fürstbauer, n.d. str.10.

Vošnjakovo interpelacijo glede uresničitve enakopravnosti slovenskega jezika v šolah in uradih⁹⁷. Agitacija za in proti zedinjeni Sloveniji je jeseni 1868 tako močna, da novembra v dogajanje poseže tudi štajerski deželni odbor, ki na spodnještajerske Slovence naslovi oklic s pozivom, naj se izjasnijo o namerah "ločitvene" stranke⁹⁸. Boj proti nameram ločitvene stranke je v ospredju tudi na nadomestnih deželnozborskih volitvah v celjski in mariborski kmečki kuriji februarja 1869. Ko v Mariboru proti slovenskemu kandidatu dr. Dominkušu zmagata stotnik Konrad Seidl, je ustavoverni tabor prepričan, da je zadan zedinjeni Sloveniji od Špilja do Trsta odločilen udarec, saj je volilna zmaga za večno prestavila severno mejo Slovenije od Špilja do Konjic⁹⁹. Boj proti zedinjeni Sloveniji je tudi glavna točka nemških ustavnih dni v Slovenski Bistrici, Celju in Radvanju leta 1869, ki jih ustavoverni tabor organizira proti slovenskim taborom¹⁰⁰, svoj vrhunec pa doživi z listom Slobodni Slovenec, ki od septembra do konca novembra 1870 izhaja kot priloga Tagesbote für Untersteiermark, potem pa do januarja 1871 samostojno¹⁰¹. V bistvu gre za prvi štajercijanski časopis, ki v vsaki številki biča lažne preroke in "v domačem jeziku" opozarja, da obljubljene dežele Slovenije ni in je tudi nikoli ne bo¹⁰².

Zaradi nevtralizacije obstrukcije federalistov (zlasti Čehov) se spodnještajersko nemštvo zavzema tudi za direktne volitve v državni zbor. Že na seji štajerskega deželnega zbora 12.10.1869 spodnještajerski poslanci brez izjeme podprejo zahtevo dr. Karla Rechbauerja po takojšnji uvedbi direktnih volitev v dunajski parlament¹⁰³. Zahteva postane še posebej aktualna marca 1870, ko Dunaj zapuste tudi slovenski poslanci. Gospodarsko-politično društvo Napredek na svojem zborovanju 11.3.1870 (pred odhodom slovenskih poslancev z Dunaja) sprejme peticijo z zahtevo po volilni reformi in jo preko poslanca dr. Karla Rechbauerja naslovi na državni zbor¹⁰⁴. V njej v interesu razrešitve politične krize v Avstriji zahteva uvedbo direktnih in tajnih volitev v državni zbor, s tem, da pride po 1 poslanec na vsakih 50.000 prebivalcev in da poslanski mandat ne traja več kot 4 leta. Zanimivo pa je, da mariborsko Gospodarsko politično društvo Napredek v peticiji predlaga neposredne volitve le v mestni kuriji, medtem ko naj bi bile v kmečki kuriji še vedno posredne volitve (preko volilnih mož)¹⁰⁵. Že iz tega je razvidno, da so zahteve spodnještajerskih ustavovercev glede volilne reforme povsem v skladu s težnjami doktrinarnega avstrijskega liberalizma po popolni prevladi nemškega meščanstva v Cislitvaniji. Še bolj pa pride omejenost zahtev po "demokratizaciji" volilnega sistema do izraza pri

⁹⁷ Na seji mariborskega okrajnega zastopa 10.10.1868 so se na predlog stotnika Konrada Seidla odločili za organiziran boj proti programu zedinjene Slovenije, ki pomeni začetek peticijskega gibanja proti programu zedinjene Slovenije. Na omenjeni seji je Seidl poudaril, da je edini cilj slovenske stranke razpad Avstrije, na ruševinah katere bi se naj zgradila velika slovanska država pod vodstvom Rusije. Glej: Marburger Zeitung, 11.10.1868; 14.10.1868.

⁹⁸ Marburger Zeitung, 25.11.1868; 27.11.1868.

⁹⁹ Marburger Zeitung, 5.3.1869. Na seji Gospodarsko-političnega društva Napredek v Mariboru neposredno po volitvah so pomen volilne zmage, za katero so se angažirali številni ustavoverni možje, ocenili takole: "Durch das Zusammenwirken dieser Männer sei es möglich geworden, die Nordgrenze Sloveniens einstweilen von Spielfeld bis nach Gonobitz zu verlegen. Daß unsere Gesinnungsgenossen in Cilli diesmal unterlegen, müsse denselben zur Warnung dienen: sobald die Verfassungspartei in Cilli ähnlich vorgehe wie wir, darf sie auf einen ähnlichen Erfolg rechnen". Prim. tudi Suetie, 18.

¹⁰⁰ Prim. Janez Cvirn, Nemški tabori na Slovenskem (1869), v: ZČ, 46/1992, str. 175-185; Suetie, str. 12-14.

¹⁰¹ Na sestanku spodnještajerskih ustavovercev v Mariboru 6. avgusta 1870 so sklenili, da se Marburger Zeitung s 1. septembrom 1870 spremeni v dnevnik Tagesbote für Untersteiermark (Organ der liberalen Partei). Vendar je novi list izhajal le do konca novembra 1870, s 1. decembrom pa je spet spremenil ime v Marburger Zeitung in izhajal trikrat tedensko. Kot sobotna priloga Tagesbote für Untersteiermark pa je od 10.9.1870 izhajal tudi Slobodni Slovenec ("Po domače pisana priloga k Tagesbote für Untersteiermark"), ki ga je urejal E. Janžič. Po preimenovanju Tagesbote für Untersteiermark v Marburger Zeitung je list postal samostojen in izhajal do januarja 1871. Vsega skupaj je izšlo 13 števk. Glej: Franjo Baš, K zgodovini narodnega življenja na Spodnjem Štajerskem (Slomšekov spomenik v Mariboru), v: Franjo Baš, Prispevki za zgodovino severovzhodne Slovenije, Maribor 1989, str. 60, op. 157.

¹⁰² V prvi številki Slobodnega Slovenca (Tagesbote für Untersteiermark, 10.9.1870) je namen lista definiran takole: "Naš namen ni drugi kakor ta, da Avstrija mogočna in neokrnjena ostane, da naša rodna domovina štajarska cela nerazdeljena ostane in vedno cvete, da se poljedelstvo, kupčija in obrtnjarija povzdigne, da se šole pomnožijo, z eno besedo, da se sreča in zadovoljnost v naši deželi dolgoročno ustanovi...."

¹⁰³ Marburger Zeitung, 15.10.1869.

¹⁰⁴ Marburger Zeitung, 16.3.1870.

¹⁰⁵ Ibidem.

zavračanju zahtev delavskega gibanja po uvedbi splošne in enake volilne pravice. Kajti največ, kar je ustavovorni tabor pripravljen ponuditi delavstvu v zameno za sodelovanje proti "skupnemu sovražniku", so delavske zbornice. A tudi ta ponudba, ki jo izreče mariborski poslanec Brandstetter na delavskem zborovanju avgusta 1871 v Mariboru¹⁰⁶, verjetno ni mišljena iskreno, saj so reakcije spodnještajerskega nemštva na volilno reformo 1873 preveč evforične. Zahvalni adresi celjskega in mariborskega občinskega odbora cesarju in vladi ob razglasitvi nove volilne zakonodaje aprila 1873 namreč kažeta¹⁰⁷, da je uvedba direktnih volitev v državni zbor na podlagi starega kurijalnega sistema spodnještajerskemu nemštvu pisana na kožo.

Seveda pa se spodnještajerski ustavovorni tabor zavzema tudi za nekatere druge politične zahteve časa, zlasti za svobodo tiska. V tem oziru je zlasti pomembno stališče, ki ga v več peticijah zavzame do izгона urednika graškega lista Freiheit Zimmermana. Na sejah Gospodarsko-političnega društva Napredek (8.2.1871) in Društva nemških nacionalcev v Mariboru (13.2.1871) sprejmejo resoluciji zoper Zimmermannov izgon iz Avstrije¹⁰⁸. V isti zadevi 4.3.1871 mariborski poslanec Konrad Seidl na notranjega ministra naslovi interpelacijo z zahtevo, da se odlok štajerskega namestnika z dne 24.1.1871 o izgonu Zimmermanna iz države sistira¹⁰⁹. Celjsko Ustavovorno društvo pa aprila 1871 izreče nezaupnico svojemu deželnozborskemu poslancu Tomschitschu, ki si v zadevi Zimmermann ni upal podpisati Seidlove interpelacije¹¹⁰.

Vse do leta 1873 je glavna točka njegovega zanimanja problem uveljavitve decembrske ustave, ki ga seveda - kot nemški ustavovorni tabor nasploh - postavlja zlasti v obliki vprašanja: ustava ali konkordat. Osnovni pogoj za dokončno uveljavitev ustave, ki je v nekaterih členih zakona o temeljnih državljskih pravicah že anulirala določila konkordata, je po mnenju spodnještajerskih ustavovercev zakonska ureditev odnosov med državo in cerkvijo. Konkordat, ki privilegira katoliško cerkev in katoličane, je v mnogokonfesionalni državi, kakršna je Avstrija, v nasprotju z ustavnim načelom enakosti državljanov ne glede na nacionalno in versko pripadnost. Zaradi tega se spodnještajersko nemštvo tudi po prvem protikonkordatnem valu (oktobra in novembra 1867) več kot aktivno vključuje v kulturni boj. Kako budno spremlja protikonkordatni boj nam priča že podatek, da celjski občinski odbor že nekaj ur po glasovanju v gosposki zbornici 21.3.1868, s katerim propade poskus konservativne manjšine, da bi onemogočila revizijo konkordatne pogodbe, pošlje zgornjemu domu vzhiceno zahvalno adreso¹¹¹, po sprejemu vseh treh konfesionalnih zakonov pa se gosposki zbornici zahvali tudi mariborski občinski odbor¹¹². Ko se maja 1868 postavi vprašanje, ali bo cesar zakone sankcioniral, pošlje 12. maja 1868 mariborsko Gospodarsko-politično društvo Napredek državnemu zboru (preko poslanca Rechbauerja) peticijo, v kateri od ustavovernih poslancev zahteva, naj ne gredo v razpravo o finančnem predlogu, dokler ne bodo sprejeti konfesionalni zakoni¹¹³. Klerikalna gonja proti majskim zakonom, na čelu katere je linški škof Rudiger in zlasti papeževa alokucija, s katero je Pij IX. 22. junija označil nove konfesionalne zakone za "ostudne", pa ponovno sproži celo vrsto peticij za popolno ukinitve konkordata. Celjski občinski odbor že 8.7.1868 pošlje vladi zahtevo, da ostreje nastopi proti klerikalni agitaciji proti majskim zakonom¹¹⁴. Mariborski občinski odbor ostro zavrne papežovo alokucijo na seji

¹⁰⁶ Marburger Zeitung, 23.8.1871; prim. tudi Franc Rozman, n. d., str. 52-54.

¹⁰⁷ Marburger Zeitung, 13.4.1873; 16.4.1873.

¹⁰⁸ Marburger Zeitung, 10.2.1871; 17.2.1871.

¹⁰⁹ Marburger Zeitung, 10.3.1871.

¹¹⁰ Slovenski narod, 8.4.1871.

¹¹¹ Thomas Fürstbauer, n. d., str. 9.

¹¹² Marburger Zeitung, 5.4.1868.

¹¹³ Marburger Zeitung, 17.5.1868.

¹¹⁴ Thomas Fürstbauer, n. d., str. 9.

16.7.1868¹¹⁵, mariborsko Gospodarsko-politično društvo Napredek pa jo napade na seji 19.7.1868; v resoluciji zahteva popolno ukinitve konkordata, uvedbo obvezne civilne poroke in vodenja matičnih knjig s strani državnih oblasti¹¹⁶. Na papežovo alokucijo ostro reagira tudi mariborski poslanec B. von Carneri, ki na seji mariborskega okrajnega zastopa napade klerikalno "Vaterlandspartei" (po listu Vaterland), češ da imajo njeni pristaši domovino v Rimu in opozarja, da je religija le plašč za dosego svobodi nasprotnih namenov¹¹⁷.

Ko pride do odpor proti majskim zakonom do organiziranja katoliškega tabora v Avstriji in se začneja organizirati tudi katoliški tabor na Štajerskem¹¹⁸, spodnještajersko nemštvo stopnjuje napade na konkordat in klerikalce. V znaku ostrega "liberalno-klerikalnega boja" so že deželnozborske volitve februarja 1869, na katerih doseže nemška ustavoverna stranka zmago v mariborski kmečki kuriji, volilni rezultat pa komentira kot zmago združene slovensko-nemške stranke napredka proti nazadnjaški klerikalni stranki¹¹⁹. Klerikalno-liberalni spopad se iz meseca v mesec krepi, saj začneja že decembra 1868 slovenjebistriški kaplan Šuc ustanavljati katoliška društva. Zlasti od aprila 1869, ko izide brošura dr. Ferdinanda Domikuša *Die nationalen Bestrebungen der Slovenen*¹²⁰, v kateri na volitvah poraženi kandidat slovenske stranke odločno zavrača oznako, da je narodna stranka klerikalna, zaostri spodnještajersko nemštvo svojo gonjo proti slovenski "papeški stranki" do skrajnosti¹²¹. Ostrino napadov najbolje izraža reakcija mariborskega meščanstva na prvi necerkveni pogreb ključavničarja Emanuela Bürgermeistra 16.4.1869, ko *Marburger Zeitung* zapiše: "*Der 14. April 1869 war für Marburg ein Siegstag des freien, reinen Menschenthums über die Kirche*"¹²².

Do ponovnega protikonkordatnega vala pride po sprejemu osnovnošolskega zakona, ki v skladu z zakonom iz maja 1868 podreja osnovno šolstvo državnemu nadzoru. Zaradi klerikalnega odpora ustavovorni tabor znova radikalno postavi zahtevo po popolni ukinitvi konkordata. Brezpogojno ukinitve konkordata zahteva od vlade na začetku julija mariborski občinski odbor¹²³, 16. avgusta 1869 se za ukinitve samostanov in meniških redov izrečejo na ljudskem zborovanju pod vodstvom Franza Wiesthalerja v Mariboru¹²⁴, Gospodarsko-politično društvo Napredek na Ptujju že na svojem prvem zborovanju septembra 1869 zahteva ukinitve vseh romanj zaradi brezkoristnega zapravljanja časa¹²⁵, o vprašanju, ali je konkordat združljiv s pravno državo pa razpravljajo tudi trije ustavni dnevi spodnještajerskih ustavovercev v Slovenski Bistrici (30.5.1869), Celju (8.8.1869) in Radvanju (5.10.1869), ki v resolucijah zahtevajo popolno ukinitve konkordata in še zlasti ukinitve samostanov¹²⁶.

Jeseni 1869 za nekaj časa preneha protikonkordatni boj, saj vedno bolj prihajajo v ospredje drugi in bolj pomembni politični problemi. Od objave resolucije ljubljanskega Konstitucionalnega društva z dne 14. septembra 1869, ki zahteva ukinitve konkordata, podreditev vseh religioznih združenj društvenemu zakonu, ukinitve jezuitskega reda in obnovitev dvornega

¹¹⁵ Marburger Zeitung, 17.7.1868.

¹¹⁶ Marburger Zeitung, 22.7.1868.

¹¹⁷ Marburger Zeitung, 24.7.1868.

¹¹⁸ Po podatkih Marburger Zeitung (3.3.1871) naj bi bilo na začetku marca 1871 na Štajerskem registriranih kar 79 katoliško-konservativnih in le 25 svobodomiselnih društev.

¹¹⁹ Marburger Zeitung, 10.3.1869.

¹²⁰ Ferdinand Domikuš, *Die nationalen Bestrebungen der Slovenen. Ein Rückblick auf die Marburger Landtagswahl vom 27. Februar 1869*. Graz 1869: prevod knjižice je objavljen v Slovenskem narodu 20., 22. in 24. aprila 1869.

¹²¹ Marburger Zeitung že 23.4.1869 ostro napade Dominkuševo brošuro. V članku *Die Bestrebungen der pfäffisch-slovenischen Partei* (Marburger Zeitung, 25.4.1869; 28.4.1869) pa urednik Franz Wiesthaler preko Dominkuševe brošure grobo napade "slovenske klerikalce". Prim. Suette, str. 23.

¹²² Marburger Zeitung, 18.4.1869.

¹²³ Marburger Zeitung, 14.7.1869.

¹²⁴ Marburger Zeitung, 18.8.1869.

¹²⁵ Suette, 21.

¹²⁶ Janez Cvirn, *Nemški tabori na Slovenskem (1869)*, v: ZČ, 46/1992, str. 175–185; Suette, str. 12–14.

dekreta iz leta 1781, ki je prepovedoval direktno občejanje samostanov z Rimom¹²⁷, se Marburger Zeitung le redko ukvarja s problemi dokončne ureditve odnosa med katoliško cerkvijo in državo. Seveda stalno napada klerikalce in njihovo organizacijo na Štajerskem (julija 1870 se ustanovi tudi katoliško Konservativno društvo v Mariboru, na čelu katerega je grof Brandis)¹²⁸, vendar pa se vedno bolj ukvarja z nacionalnim vprašanjem, ki ga potencira tudi nemško-francoska vojna. Ko prvi vatikanski koncil sprejme dogmo o papeževi nezmotljivosti, kar avstrijska vlada izkoristi za odpoved konkordatne pogodbe, Marburger Zeitung sicer pozdravi vladin sklep, vendar dodaja, da bi konkordat morala ukiniti že veliko, veliko prej¹²⁹. List pozdravlja pojav starokatoliškega gibanja, ki je reakcija na dogmo o papeški nezmotljivosti (prva sta iz katoliške cerkve izstopila baron Max Rast in njegov sin)¹³⁰, brežiško Konstitucionalno društvo pa pošlje celo zahvalo Strossmayerju v Rim, ker je odločno nastopil zoper jezuite¹³¹. Vendar pa so oči javnosti prvenstveno uprte v nemško-francoski spopad, ki privede do ustanovitve nemškega rajha.

Ob podrobnem spremljanju vojnih dogodkov, ki zaradi nemških zmag in ustanovitve nemškega rajha privedejo tudi do delne revizije politične orientacije spodnještajerskega nemštva v smeri nacionalizma (le nekaj dni pred izbruhom vojne v Mariboru ustanovijo Društvo nemških nacionalcev)¹³², vse do jeseni 1871 vprašanje odnosa med cerkvijo in državo ni aktualno. Pod vplivom kulturnega boja v nemškem rajhu pa seveda oživi tudi proticerkveni topos v monarhiji in na Spodnjem Štajerskem. Uvod v nov val napadov na katoliško cerkev pomenijo resoluciji ustavovernih društev v Mariboru in Konjicah iz aprila in maja 1871¹³³ ter adresa mariborskega Društva nemških nacionalcev iz maja 1871 Döllingerju, ki v celoti podprejo upornega borca proti papeštvu (ter z njim identičnim romanizmom) in zagovornika svobode raziskovanja na znanstvenem, socialnem in religioznem področju¹³⁴. Od konca leta 1871 pa sledi agitacija za sprejem podobnih zakonov, kot so jih sprejeli v nemškem rajhu.

V začetku novembra 1871 ustanovljeno Nemško društvo v Celju¹³⁵ že na svoji tretji seji predlaga uvedbo kazenskih sankcij zoper zlorabo duhovniškega poklica v politične namene¹³⁶. Peticijo podobne vsebine sprejme (na predlog barona Rasta) 10. januarja 1872 tudi mariborski okrajni zastop in jo pošlje na oba doma parlamenta¹³⁷. Decembra 1871 in januarja 1872 pa se o zlorabi prižnic razpiše tudi Marburger Zeitung, ki v članku Gegen den Mißbrauch des Priesteramtes¹³⁸ izraža upanje, da bo sprejem tozadevnih zakonov v nemškem rajhu vplival tudi na Avstrijo (še toliko bolj, ker so jih sprejeli celo na Bavarskem, ki je bila prej trdnjava ultramontanizma). V tem oziru se list popolnoma strinja z izvajanjem dr. Schafferja, ki je na proslavi obletnice decembrske v Ljubljani poudaril, da je načelo "svobodna cerkev v svobodni državi", ki so si ga izmislili Cavourjevi svetovalci, protislovno. Svobodna država namreč ne more trpeti svobodne cerkve, saj dve svobodi z istimi pravicami ne moreta živeti druga poleg druge. Svobodna cerkev pomeni nazadovanje svobodne države, zato bi morala vlada nastopiti proti cerkvi tako, kot so začeli nastopati v Nemčiji¹³⁹.

¹²⁷ Marburger Zeitung, 19.9.1869.

¹²⁸ Marburger Zeitung, 20.7.1870.

¹²⁹ Marburger Zeitung, 2.8.1870.

¹³⁰ Marburger Zeitung, 3.8.1870.

¹³¹ Suetie, 21.

¹³² Marburger Zeitung, 17.7.1870. Ustanovnega občnega zbora Društva nemških nacionalcev v Mariboru se je udeležilo le 10 ljudi.

¹³³ Suetie, str. 23.

¹³⁴ Marburger Zeitung, 21.5.1871.

¹³⁵ Marburger Zeitung, 8.11.1871; glej tudi: Marburger Zeitung, 15.11.1871; Suetie, 26.

¹³⁶ Marburger Zeitung, 13.12.1871; Suetie, str. 27.

¹³⁷ Marburger Zeitung, 12.1.1872.

¹³⁸ Marburger Zeitung, 31.12.1871.

¹³⁹ Marburger Zeitung, 29.12.1871.

V boju proti katoliški cerkvi ustavoverni tabor poudarja, da podpira starokatoliško gibanje, saj v njem vidi korak k polnemu, pravemu človeštvu, za katerega se zavzema tudi svobodomiselna stranka¹⁴⁰. Pod vplivom dogajanja v Nemčiji pa kmalu postane najbolj aktualno jezuitsko vprašanje. Jezuiti, v katerih moči in organizaciji liberalni tisk že v času boja proti konkordatu vidi nekakšno hrbtenico klerikalne organizacije, imajo v protiklerikalni propagandi ustavovernega tabora podobno funkcijo kot prostozidarji v očeh klerikalnega¹⁴¹. Oni so tisti, ki naj bi imeli odločilen vpliv na škofo in samega papeža, s tem pa tudi odločilen vpliv na posvetno politiko. Zaradi tega se marca in aprila 1872, ko postane aktualno vprašanje, ali bodo iz Nemčije izgnani jezuiti prišli v Avstrijo, spodnještajersko nemštvo odločno zavzame za prepoved prihoda jezuitov v Avstrijo, za popolno prepoved jezuitskega reda in za izgon vseh jezuitov, ki nimajo domovinske pravice v Avstriji¹⁴². Celjsko Nemško društvo sprejme protijeziško resolucijo že konec aprila 1872 (na zborovanju društva ostro nastopijo tudi proti lazaristom na celjskem Jožefovem hribu)¹⁴³, mariborsko Gospodarsko-politično društvo Napredek pa v začetku junija¹⁴⁴. Nekaj dni zatem se proti prihodu tujih jezuitov v Avstrijo in za ukinitve jezuitskega reda izreče še mariborski občinski odbor¹⁴⁵. S tem pa je za spodnještajersko nemštvo kulturni boj več ali manj končan, saj zlasti po krachu 1873 stopijo v ospredje predvsem gospodarska in socialna vprašanja, ki jih je dotedaj več ali manj zanemarjalo. Zato tudi ne preseneča, če zadnji konfesionalni zakoni iz maja 1874 v javnosti ne vzbudijo večjih odmevov.

Nemško-slovenski odnosi

V času liberalne ofenzive se začenjajo spreminjati tudi odnosi med nemško (ustavoverno) in slovensko stranko. Prve večje razpoke v "tisočletnem sožitju" Nemcev in Slovencev, o katerem še leta 1864 navdušeno piše Franz Wiesthaler¹⁴⁶, se začenjajo kazati šele po letu 1867, ko se politično življenje v monarhiji na sploh razživi. Radikalizacija slovenske politike, ki se zaradi oportunizma slovenskih poslancev v državnem zboru ponovno oprime programa zedinjene Slovenije, je najbolj opazna prav na Štajerskem. Taborsko gibanje, odločnejše zahteve slovenskih poslancev v štajerskem deželnem zboru in organizirani nastopi slovenske stranke na volitvah, pa seveda sprožijo reakcijo nemškega ustavovernega tabora, ki se ob vedno močnejši podpori programu zedinjene Slovenije in vedno glasnejših zahtevah po popolni enakopravnosti slovenskega jezika v šolah, uradih in v javnem življenju počuti vedno bolj ogroženega.

Do konca leta 1871, ko se položaj spet začenja postopoma umirjati in se kmalu približa stanju, kakršno je vladalo do leta 1867, nacionalni problemi povsem zasenčijo druga politična vprašanja, čeprav jim nemški ustavoverni tabor ne priznava prvenstva. Da bi zameglil občutljivost nemško-slovenskih odnosov, nastopa kot stranka svobodnih in naprednih Nemcev in Slovencev, ki se prvenstveno bore proti klerikalnim mračnjakom in na jasno postavljene slovenske nacionalne zahteve odgovarja s poudarjanjem (nekdanje) nacionalne sloge in sklicevanjem na regionalno štajersko zavest, ki je v tem času gotovo še vedno precej močna. Gre za staro taktično nastopanje, ki pride prvič jasno do izraza že v reakciji na omenjene Tomanove besede v mariborski Čitalnici, ko Hilarius v svojih pesniških stvaritvah svari pred vsiljivimi tujci, ki vnašajo nacionalni razdor med "*v miru drug zraven drugega živče Nemce in Slovence*"¹⁴⁷.

¹⁴⁰ Marburger Zeitung, 18.2.1872.

¹⁴¹ Karl Vocelka, *Verfassung oder Konkordat?* str. 132.

¹⁴² Npr. Marburger Zeitung, 21.4.1872.

¹⁴³ Marburger Zeitung, 1.5.1872.

¹⁴⁴ Marburger Zeitung, 7.6.1872.

¹⁴⁵ Marburger Zeitung, 21.6.1872; 26.6.1872 (s tekstom peticije).

¹⁴⁶ Marburger Zeitung, 5.10.1864. In den Strassen Marburg's.

¹⁴⁷ Correspondent für Untersteiermark, 21.8.1862.

Povsem v ospredje ustavovernega političnega besednjaka pa pride v letih 1868-1871, ko se politični boji med nemško in slovensko stranko bijejo v celotnem obravnavanem obdobju z največjo ostrino. V peticijah občinskih odborov in okrajnih zastopov ter na nemških ustavnih dnevih, ki jih leta 1869 organizira proti slovenskim taborom, nemška ustavoverna stranka poudarja, da bi s priključitvijo Spodnje Štajerske h Kranjski naredila dober posel predvsem obubožana Kranjska, saj bi moralo spodnještajersko prebivalstvo predvsem plačevati veliko višje davke kot doslej. Na slovensko prebivalstvo se obrača z retoričnim vprašanjem: "*Ali želite postati Kranjci*"?, kar ima ob močni regionalni zavesti precej podoben učinek kot strah pred visokimi davki. Namesto nacionalnega prepira predlaga skupen nemško-slovenski boj za svobodo in napredek. Na slovenske zahteve po enakopravnosti slovenskega jezika odgovarja, da jim nikakor ne nasprotuje, vendar obenem poudarja koristnost znanja nemškega jezika za slovensko prebivalstvo, še toliko bolj, ker slovenski knjižni jezik zaenkrat ne obstaja. Posebej pa opozarja tudi na (južno)slovansko komponento v slovenski politiki in na prikrito željo slovenskih voditeljev po izločitvi iz Avstrije in ustanovitvi velikega južnoslovanskega kraljestva¹⁴⁸.

Vsi omenjeni argumenti so lepo razvidni iz govora stotnika Konrada Seidla na seji mariborskega okrajnega zastopa 10. oktobra 1868, na kateri sprejmejo peticijo zoper delitev Štajerske. Načelnik okrajnega zastopa in kasnejši deželni in državnozborni poslanec Seidl že v uvodu direktno obtoži voditelje slovenske stranke, da je njihov glavni namen razbitje Avstrije in ustvaritev velike (jugo)slovanske države pod ruskim jarmom. "*To mi je jasno povedal eden izmed voditeljev te stranke, s katerim sem pred iznajdbo nacionalnih goljufij (mit dem ich vor Erfindung des Nationalitätenschwindels) živel v prijateljskih odnosih*"¹⁴⁹. Po njegovem mnenju so že od nekdaj živeli Slovenci in Nemci na Štajerskem v prijateljskih odnosih, vse dokler z zahoda niso uvozili besede narodnost. Proti razvoju slovenskega jezika nima nihče pomislekov (v šolah in uradih je slovenščina tako in tako dovolj upoštevana), vendar pa nemščine ne morejo kar takoj izstisniti. (Slovenski knjižni jezik še ni izdelan, novoslovenskega jezika pa skoraj nihče ne razume)¹⁵⁰. Nacionalni prepir, ki ga vzpodbujajo slovenski politiki, pa je seveda voda na mlin reakciji. Zato se je treba zavedati, da "*svoboda ni nemška, ne slovenska, ne ogrska in ne češka; svoboda nima nacionalnosti, obstaja samo ena sama svoboda*"¹⁵¹.

V istem duhu poteka tudi agitacija ustavovernega tabora na deželnozbornih volitvah 1869, 1870 in 1871 v mariborski kmečki kuriji, kjer redoma zmagujejo kandidati nemške stranke. Čeprav poskuša Gospodarsko-politično društvo Napredek, ki vodi volilni boj ustavovernega tabora, na vseh volitvah dokazovati, da gre v prvi vrsti za boj principov, v katerem se bo združena slovensko-nemška stranka napredka in svobode spopadla z nazadnjaki in klerikalci¹⁵², pa v enaki meri poudarja tudi potrebo sloge med narodom in skrb za obstoj Avstrije in nerazdeljene Štajerske. Pred nadomestnimi deželnozbornimi volitvami februarja 1869 v mariborski kmečki kuriji kandidat "*slovensko-nemške napredne in deželi zveste stranke*" Konrad Seidl v dvojezičnem volilnem proglasu nasprotni nacional-klerikalni stranki še posebej očita protidržavne namene in sejanje nacionalnega prepira: "*Trganje in razpor je seme, ki ga sejejo med ljudstvo, ki je do nekaj leti brez ozira, alj nemci, alj slovinci, v nemočeni prijaznosti živelo... S podpihovanjem nenaturnega sovraštva hočejo naši sovražniki, kakor njihovi družniki v drugih pokrajinah naše lepe Avstrije, dodelovanje naše deželne uredbe nemogoče storiti, razpad Avstrije namreč, vtemeljenje velikega južnoslovanskega kraljestva je njihov zadnji*"

¹⁴⁸ Prim. Janez Cvirn, Nemški tabori na Slovenskem (1869), v: ZČ, 46/1992, str. 175–185; Suetete, str. 12-14.

¹⁴⁹ Marburger Zeitung, 14.10.1868.

¹⁵⁰ Ibidem. ("Ich frage Sie, meine Herren, die Sie doch zum grössten Theil geborene Slowenen sind, verstehen Sie die neue Sprache?").

¹⁵¹ Ibidem.

¹⁵² Se pa nemški ustavovorni tabor dobro zaveda tudi nacionalnega pomena volitev, saj že na sestanku Gospodarsko-političnega društva Napredek 3.2.1869 prisotni menijo, da mora društvo aktivno poseči v volilni boj zoper namene "ločitvene stranke" (Losreißungspartei). Glej: Marburger Zeitung, 5.2.1869.

namen, akoravno naj poprej le o "slovenskem kraljestvu" govore"¹⁵³. Po zmagi nemškega kandidata Seidla pa lokalni poet Hilarius spet evforično zapoje štajerski enotnosti¹⁵⁴:

O, Styria, wie schön bist Du!
Du Königstochter aus dem Norden,
Du südwärts Zwillinge gebär,
Die Frau, die Mutter da geworden
Von einem edlen Kinderpaar,
Indem Du Deutsche nährst Slovenen,
Für beide Lächeln hast und Thränen,
O, Styria, wie schön bist Du!

Tudi na deželnozborskih volitvah 1870 in 1871 kandidati ustavovernega tabora v predvolilnem boju nastopajo z geslom: "*Wir wollen Steierer bleiben und nicht Krainer werden!*"¹⁵⁵ in v dvojezičnih volilnih proglaših opozarjajo na nevarnosti, ki jih v sebi nosi nacionalni prepir. Seidl in Brandstetter pred volitvami 1870 in 1871 poudarjata, da je najvišji cilj ustavoverne stranke "*ohranitev združenja ljubega miru, ki že sto in sto let med Slovenci in Nemci biva*" in da "*naša lepa štajerska dežela kot biser avstrijske krone vladarske nerazdeljena ostane!*"¹⁵⁶. S podobnim programom nastopa na volitvah v celjski kmečki kuriji dr. Wretschko, v ptujsko-rogaškem volilnem okraju pa notar dr. Franc Rodošek, ki v volilnem proglasu grmi: "*Odcepiti hočejo Nemce od Slovencev, če ravno živita oba naroda že dolga stoletja v miru in spravi med seboj, eden poleg drugega. Poskuša se, zadrževati vas, da ne bi se učili nemščine, ne vi, ne vaši otroci... Ali bi vaši sinovi zamogli postati duhovni, doktorji, advokati, sodniki itd., ko bi ne bili se naučili nemškega jezika? Brez znanja nemščine marsikdo izmed nas ne bi zamogel svoje vino i žito v nemška mesta drago prodati... Še več! Namerava se, ločiti nas od dežele Štajerske, razsekati našo lepo deželo ter nje južni del prilimati sosednji Krajski! Ali je res to naša volja! Gotovo ne! Tudi mi tega nočemo. Mi hočemo si svojo domovino, prelepo našo deželo Štajersko nerazdeljeno ohraniti in obdržati!*"¹⁵⁷

V ostrih političnih bojih, ki se bijejo v nemirnem obdobju 1868-1871, ustavoverni tabor veliko bolj od svarila "*ne hodite pod jarem mešnikov in žlahtnikov*" volilcem in potencialnim pristašem kliče: "*Za večno nerazdeljena Štajerska*" in poudarja pomen nacionalnega sožitja med obema narodoma, ki da ga motijo zaradi lastnih koristi le redki, od duhovščine naščuvani posamezniki. Volilni proglasi in resolucije na deželni zbor, ki opozarjajo, "*daß die ungetrübte Eintracht zwischen Deutschen und Slovenen im Unterlande das einzige Mittel ist, die geistige und materielle Wohlfahrt des einzeln, sowie der Gesammtheit zu fördern*", vsebujejo vse elemente ideologije štajercijanstva, ki ostaja pomembno orožje nemške stranke v boju proti slovenskim zahtevam vse do razpada monarhije. V tem prvem obdobju pomeni višek štajercijanstva že omenjeni "*po domače pisani*" list Slobodni Slovenec, ki - kot rečeno - izhaja od septembra do decembra 1870 kot priloga dnevnika Tagesbote für Untersteiermark, "organa liberalne stranke" na Spodnjem Štajerskem, potem pa do januarja 1871 samostojno.

List, ki si prizadeva, "*da Avstrija mogočna in neokrnjena ostane, da naša rodna domovina Štajerska cela nerazdeljena ostane in vedno cvete, da se poljedelstvo, kupčija in obrtnija povzdigne, da se šole pomnožijo, da se davki polajšajo, z eno besedo, da se sreča in zadovoljnost v naši deželi dolgovečno ustanovi!*"¹⁵⁸, poskuša predvsem parirati "nacional-

¹⁵³ Marburger Zeitung, 24.2.1869.

¹⁵⁴ Marburger Zeitung, 10.3.1869. Hilariusova pesem je bila natisnjena na posebnem lističu, ki je bil dodan Marburger Zeitung kot priloga.

¹⁵⁵ Npr. Marburger Zeitung, 17. 6.1870.

¹⁵⁶ Npr. Marburger Zeitung, 25.8.1871.

¹⁵⁷ Marburger Zeitung, 28.8.1871.

¹⁵⁸ Slobodni Slovenec, 10.9.1870.

klerikalni" stranki, ki s sanjami o slovenskem kraljestvu seje prepir med narodoma. Slobodni Slovenec zlasti opozarja, da ne gre verjeti obljubam narodnjakov, češ da v zedinjeni Sloveniji *"med in mleko teče in vinska terta tako veliko grozdje rodi, da samo en grozd komaj dva velikana neseta"*¹⁵⁹ in stalno svari pred južnoslovansko komponento v slovenski politiki. Zato tudi ostro reagira na jugoslovansko konferenco v Ljubljani, na kateri sodelujejo tudi nekateri štajerski politiki: *"Kdo pa jim je dovoljenje dal? Ljudstvo spodnje Štajerske ne, kajti ono še ima tako zdravo pamet, da se ne bo za ruski korobač poganjalo"*¹⁶⁰. Program pa list predstavi takole: *"Prvega decembra se je bilo v Ljubljani nekoliko 'zvutih' južnoslovanskih politikov zbralo, ki so strašno vetren program na dan spravili. Tri cele dni so si ti modri možje nad tem programom glavo belili, ali pri vsem temu se je bati, da se zna tako razkaditi kakor votla miljna pena. Ja, cele tri dni so ti možje nad tem programom tuhtali, tako da bi lahko mislili, Bog ve kaj da bojo na svitlo spravili, ali glej, temu ni tako; to početje je bilo tako zvito in program tako umetno sestavljen, da se ves pameten svet smeji.... Ti manifest (razglas) južnoslovanski je zato posebne pazljivosti vreden, ker okoli nekterih reči tako hodi kakor mačka okrog vrelega mleka. Zakaj pa ti preroki, ki ljudem prihod "nebeške Slovenije" pridigajo, samo od habsburške monarhije govorijo, imena Avstrije pa se ogibljejo... Takih programov že imamo mnogo; eden izmed teh programov je ono tužno dete "Slovenija", ki bo šla najbrž v tisti kot, kamor vse druge nerabljive ropotije pridejo; namesto tega deteta pa pride drugo na svet z imenom 'Južna Slavija'. Kakor vidite, so si ti otročiči po imenu jako podobni in razloček je ti, da se je eno na talarju rodilo, drugo pa v Ljubljani... V njihovem manifestu nekaj o edinosti jugoslovanske zgodovine in jezika kvantajo, o ti žareči preroki! Al niso to različni narodi, ki jih hočete v edinost zgodovine in jezika uverstiti?"*¹⁶¹

Čeprav ostaja štajercijanstvo tudi po prenehanju izhajanja Slobodnega Slovenca ena izmed najpomembnejših političnih komponent nemškega tabora vse do razpada monarhije, pa postaja že v šestdesetih in sedemdesetih letih, ko se končuje proces nacionalne diferenciacije, takšno prikazovanje slovensko nemških razmerij vse bolj neprepričljivo. Nemški ustavoverni tabor, ki poskuša s pozivanjem k slogi med obema narodoma in sklicevanjem na deželno zavest razširiti svojo socialno bazo tudi na slovensko podeželje, mora namreč kmalu spoznati, da samo pozivanje k bratovski slogi brez priznavanja elementarnih nacionalnih (jezikovnih) pravic Slovencev ne more več zadovoljiti. Čeprav tudi v tem času nenehno poudarja, da je pripravljen na sodelovanje s slovensko svobodomisleno stranko (nikakor pa ne s klerikalci), njegovi pozivi niso iskreni, saj v zameno ne ponuja niti drobnih koncesij na jezikovnem področju. Nasprotno. Novo osnovnošolsko zakonodajo večina občinskih odborov z nemško večino izkoristi za vpeljavo nemščine kot izključnega učnega jezika (glavne šole so bile večinoma utrakvistične), slovenske zahteve po izpolnitvi jezikovne enakopravnosti v šolah, uradih in javnem življenju (kakršna je bila npr. Vošnjakova interpelacija v štajerskem deželnem zboru 19. septembra 1868)¹⁶², pa odločno zavrača¹⁶³. Ko na sestanku spodnještajerskih ustavovercev 31. julija 1869 v Mariboru, ki se ga udeleži tudi večje število mariborskih (mlado)slovencev z Jurčičem na čelu, razpravljajo o ustanovitvi demokratične stranke za Spodnje Štajersko, se večina prisotnih zavzame, da bi se stranka imenovala Nemška demokratična stranka¹⁶⁴. Predlog notarja Högelsbergerja na nemškem ustavnem dnevu v Celju 8. avgusta 1869, da bi ustavoverci priznali upravičenost slovenskih zahtev po vpeljavi slovenskih vzporednic na gimnazijah in se povezali z slovensko nacional-liberalno stranko v skupnem boju proti reakciji, zborovalci odločno

¹⁵⁹ Slobodni Slovenec, 10.12.1870.

¹⁶⁰ Slobodni Slovenec, 17.12.1870.

¹⁶¹ Ibidem.

¹⁶² Ivan Prijatelj, Slovenska kulturnopolitična in slovstvena zgodovina 1848-1895, Tretja knjiga. Ljubljana 1958, str. 89-90.

¹⁶³ Gospodarsko-politično društvo Napredek na Ptuj je npr. že na svoji prvi seji septembra 1869 zahtevalo "uvvedbo nemškega jezika v slovenske šole". Prim. Suette, str. 21.

¹⁶⁴ Janez Cvirn, Slovenska politika na Štajerskem ob koncu šestdesetih let 19. stoletja, v: zč, 47/1993, str. 528.

zavmejo¹⁶⁵. Zoper Vošnjakovo interpelacijo po ustanovitvi slovenske nižje gimnazije v Mariboru, ki jo v posebni spomenici podprejo tudi slovenski gimnazijski profesorji J. Majciger, J. Pajk, J. Šuman in F. Žagar, pa spodnještajersko nemštvo nadvse odločno reagira¹⁶⁶.

S krepitvijo nemško nacionalnega gibanja po nemško-francoski vojni in ustanovitvi nemškega rajha, se v spodnještajerskem ustavovernem taboru nacionalna nota za kratko še okrepi, po letu 1873 pa tudi na nacionalnem področju ni opaziti večjih premikov.

Seveda je treba poudariti, da tudi v času najhujših nacionalnih spopadov med nemško ustavoverno in slovensko stranko v letih 1868-1873, na nivoju vsakdanjega življenja nacionalna koeksistenca ni porušena. Vse do občinskih volitev 1867 najdemo v večini spodnještajerskih mestnih in trških občinskih odborov tudi slovenske odbornike, ki so - kot dr. Štefan Kočevar v Celju in dr. Ferdinand Dominkuš v Mariboru - pri obravnavi lokalnih problemov izredno aktivni. V večini nepolitičnih društev je članstvo vse do konca sedemdesetih let dvonacionalno, družabno in vsakdanje življenje sploh še zdaleč ni ostro ločeno po nacionalnem ključu, ali v takšni meri, kot na prelomu stoletja. Dr. Karl Slanc se spominja svojih celjskih gimnazijskih let takole: "*V času taborov smo bili gimnazijci, bili smo za svojo narodnost navdušeni fanti, ali živeli smo vendar z Nemci, ki so prišli iz nemških krajev, ali z rojaki, ki so se šteli Nemce, v najlepši kolegalnosti in solidarnosti*"¹⁶⁷. Podoben vtis dobimo tudi iz spominov dr. Josipa Serneca. V času, ko je bil odvetniški koncipient v Brežicah (1870-1873), so "*vsi prebivalci, slovenski in nemški, prijazno občevali med seboj*", izmenično prirejali slovenske in nemške gledališke predstave, ob odhodu pa so mu skupaj pripravili prisrčno odhodnico¹⁶⁸. Po prihodu v Maribor (s 1. oktobrom 1873 je nastopil službo v odvetniški pisarni svojega brata dr. Janka Serneca) se je takoj vključil v tedanjo višjo meščansko srenjo, "*občeval... v najboljših slovenskih in nemških krogih*" in kot mnogi drugi Slovenci redno zahajal v Kazino¹⁶⁹. Tudi v Celju, kjer je s 1. novembrom 1876 odprl odvetniško pisarno, se je takoj včlanil v Čitalnico in Kazino, "*ker so bili tudi drugi Slovenci člani obeh društev*"¹⁷⁰.

Nemško-nacionalne ideje

Na vojaški poraz pri Kraljevem gradu reagira spodnještajersko nemštvo (kot nemštvo v monarhiji sploh) z mešanimi občutki¹⁷¹. Sprva prevlada stališče, ki vidi v ukinitvi Nemške zveze in izločitvi Avstrije iz Nemčije nekaj začasnega (predpogoj za povrnitev avstrijskega položaja v Nemčiji mnogi vidijo v demokratizaciji države in v sporazumu z Madžari), kmalu pa postane večini jasno, da je Avstrija dokončno izrinjena iz Nemčije.

V času, ko je nemško vprašanje sicer še vedno odprto, se v monarhiji postopoma krepijo nemško-nacionalne ideje, ki najdejo odmev tudi na Spodnjem Štajerskem. Pri krepitvi nemško nacionalnih tendenc med spodnještajerskimi Nemci igra izredno pomembno vlogo Gradec, kjer že 17. marca 1869 ustanovijo Društvo nemških nacionalcev, ki nasproti liberalnemu Demokratičnemu društvu poudarja nemško nacionalno stališče in poskuša svoje ideje razširiti tudi na Spodnje Štajersko¹⁷².

¹⁶⁵ Janez Cvirn, Nemški tabori na Slovenskem (1869), v: ZČ, 46/1992, str. 180.

¹⁶⁶ Prim. Franjo Baš, Maribor v avstrijski ustavni dobi, v: Franjo Baš, Prispevki k zgodovini severovzhodne Slovenije, Maribor 1989, str. 178; Suetta 24-25. Mariborski občinski šolski svet je to zahtevo zavrnil z argumentacijo, da slovensčina ni dovolj izoblikovana. Ker pa je na omenjeni seji poročevalec Walter menil, da Maribor leži v "slovenskem delu dežele", je bil deležen ostrih napadov Društva nemških nacionalcev.

¹⁶⁷ Narodni dnevnik, 1.12.1910.

¹⁶⁸ Sernec, Spomini, str. 22.

¹⁶⁹ Ibidem.

¹⁷⁰ Ibidem.

¹⁷¹ Prim. Ingeborg Winkler, Die deutschnationalen Bestrebungen und der Gedanke des Anschlusses der Deutschösterreicher an das Deutsche Reich von 1870/71 bis 1907, rkp. dis., Dunaj 1974, str. 28 sl.

¹⁷² Berchtold, Österreichische Parteiprogramme, str. 71.

Društvo nemških-nacionalcev v Gradcu, katerega vodilna osebnost je jurist Emil Strohal, "utemeljitelj državi zvestega nemškega nacionalizma"¹⁷³, se zavzema za odločno varovanje nemških interesov v nekdanjih nemških zveznih deželah Avstrije¹⁷⁴, edino možno pot za doseg svojega cilja pa vidi v posebnem položaju Galicije in v priključitvi Dalmacije k Hrvaški¹⁷⁵. Vendar pa ima društvo za razliko od Kricklovega kroga na Dunaju¹⁷⁶ pozitiven odnos do Avstrije. Že pred ustanovnim občnim zborom društva (17. marca 1869) izdani proglas na someščane je izrazito avstrijsko usmerjen. V njem je rečeno, da si bo društvo prizadevalo samo za krepitev nemško nacionalnega duha med avstrijskimi Nemci nasproti aspiracijam drugih narodov monarhije. Po mnenju programa je bila izključitev Avstrije iz Nemčije nujna, saj je bilo rivalstvo med Avstrijo in Rusijo preveliko, Avstrija pa zaradi svoje mnogonacionalne strukture ni mogla prevzeti vodstva v Nemški zvezi. V tem kontekstu program društva ocenjuje vojno leta 1866 kot pomemben korak k nemški združitvi, čeprav obžaluje, da se je to moralo zgoditi na stroške avstrijskih Nemcev. Vendar pa v njem vseeno vidi nujno žrtev, ki so jo avstrijski Nemci prispevali v korist obstoja monarhije in Nemčije, s čimer so indirektno pripomogli k uresničitvi nemške enotnosti.

Pod vplivom graškega društva nemških nacionalcev se ob koncu šestdesetih let postopoma krepi nemško nacionalni duh tudi na Spodnjem Štajerskem. Graško društvo se namreč zaveda, da bi moral Gradec kot obmejno mesto proti južnim slovanskim plemenom, še posebej krepiti nemštvo v mestih in trgih na Spodnjem Štajerskem: "*Graz ist eine deutsche Grenzstadt gegenüber den südlichen Slavenstämmen. Als solche hat sie in unserer Zeit die unverkennbare Verpflichtung, das Deutschtum kräftig und würdig zu vertreten und die in dem Slovenengebiete gelegenen deutschfreundlichen Städte und Märkte zu stützen. Diese Zwecke werden von allem durch die Tagespresse und die Vereine zu verfolgen und zu erreichen sein*"¹⁷⁷. V boju proti spodnještajerskim Slovencem, ki želijo slovenizirati Nemce in njihove otroke, bi se morali angažirati vsi avstrijski Nemci. Glavno vlogo v boju proti fanatiki med Slovenci, ki grozijo z Rusijo, pa mora imeti Gradec s svojim tiskom¹⁷⁸.

Nemški nacionalni tabor, ki vidi celo v zagovarjanju miru in sprave v nacionalno mešanih področjih - kar je pomemben del politične taktike ustavovernega tabora - nekakšen "kriptoslavizem", ni pripravljen v ničemer popuščati Slovencem. Zanj so Slovenci pač "*ein Volkssplitter*" in "*solche gelten das, was Diamantensplitter gelten. Bei gleich edlem stoff entscheidet die Masse über den Werth. Die Ursache liegt auf der Hand. Es braucht viele Millionen Menschen, um stets die für den Fortschritt des menschlichen Denkens und Thuns nöthige Menge von Talenten und nebenbei noch ein paar Genies am Lager zu haben. Ein Volk von nur einer Million ist nicht einmal im Stande, mit dem eigenen Geistesmitteln eine tüchtige Hochschule zu begründen*"¹⁷⁹.

Že spomladi 1870 so ideje, ki jih zagovarja graško društvo nemških nacionalcev, vedno bolj prisotne tudi na Spodnjem Štajerskem, še zlasti v Mariboru. Marburger Zeitung že konec marca 1870 zapiše, da je končno napočil trenutek, ko se morajo nemški Avstrijci spremeniti v nemške nacionalce. Avstrijski Nemci, ki so se po obnovi ustavnega življenja najdlje oprijemali specifične avstrijske zavesti in žrtvovali lastno nacionalno zavest avstrijski državni identiteti, bi se morali končno razglasiti za Nemce in začeti boj za nemške interese proti Slovanom. Po mnenju lista nudi najboljšo osnovo za krepitev nemških pozicij v monarhiji prav program

¹⁷³ Albert Fuchs. Geistige Strömungen in Österreich 1867-1918. Wien 1984. (Nachdruck der Ausgabe 1949), str. 186.

¹⁷⁴ Paul Molisch. Geschichte der deutschnationalen Bewegung in Österreich von ihren Anfängen bis zum Zerfall der Monarchie. Jena 1926. str. 75.

¹⁷⁵ Berchtold. Österreichische Parteiprogramme, str. 71.

¹⁷⁶ Berchtold. Österreichische Parteiprogramme, str. 179-180; Winkler, n. d., str. 119-120.

¹⁷⁷ Marburger Zeitung, 9.2.1870. Graz und seine nationale Haltung.

¹⁷⁸ Ibidem.

¹⁷⁹ Marburger Zeitung, 18.2.1870.

nemških nacionalcev iz Gradca, ki ga list v podrobnostih predstavi v članku Die Deutschen in Oesterreich 27. marca 1870, torej več kot mesec in pol pred njegovo prvo objavo v graški Tagespost¹⁸⁰. Program nemških nacionalcev iz Gradca zahteva v skladu z nemškimi interesi revizijo decembrske ustave (poseben položaj Galicije in priključitev Dalmacije k Hrvaški). Zlasti z izločitvijo Galicije bi se iz ožje zveze nemško-slovanskih dežel izključil heterogen element, nevtralizirala bi se poljska opozicija in preprečila možna aliansa med Čehi, Poljaki in Slovenci. V deželah nekdanje Nemške zveze pa bi bilo potrebno dosledno zavarovati nemške interese proti aspiracijam Slovanov. Pri tem se je treba zavedati, da širjenje deželnih avtonomij ali dajanje jezikovnih koncesij nikoli ne bo pomirilo Čehov in Slovencev. Čehi bi namreč bili zadovoljni šele s skupnim deželnim zborom za Češko, Moravsko in Šlezijo, Slovenci pa z zedinjeno Slovenijo. Interese avstrijskih Nemcev bi bilo treba zavarovati tudi s politiko sodelovanja med Avstrijo in Nemčijo, kajti vsaka aliansa Avstrije z Nemčijo sovražnimi državami bi pomenila izdajo nemškega naroda.

Čeprav je program društva nemških nacionalcev v Gradcu na Spodnjem Štajerskem znan že poldrugi mesec pred objavo njegove končne verzije v graški Tagespost, pa seveda ne naleti na takojšnjo in nedeljeno podporo spodnještajerskega nemštva. Še več. Mnogim se zdi preveč nemško-nacionalističen tudi program, ki ga 22. maja 1870 sprejmejo na prvem nemško-avstrijskem strankinem dnevu ustavovercev na Dunaju¹⁸¹. Friedrich Brandstetter, ki se udeleži dunajskega zborovanja, neposredno po vrnitvi z Dunaja na seji Gospodarsko-političnega društva Napredek odločno nasprotuje, da bi društvo v celoti sprejelo program, ker je po njegovem mnenju preveč nacionalističen. Brandstetter sicer zavrne program prvega nemško-avstrijskega strankinega dne iz povsem pragmatičnih razlogov - kot je poudaril, bo na bližajočih se volitvah kandidiral v mariborski kmečki kuriji, kjer tak program ne bi bil uspešen - vendar njegovo stališče sprejme večina članov društva¹⁸².

Nezaupljivost do poudarjenega nacionalnega stališča se kaže tudi na junijskih volitvah 1870 v mariborski mestni kuriji, ko dr. Ferdinanda Duchatscha, ki v predvolilnem boju zagovarja program prvega nemško-avstrijskega strankinega dne, do nog potolče "*liberalni kandidat meščanske stranke*" (Gospodarsko-političnega društva Napredek) Karl Reuter¹⁸³. In tudi ustanovnega občnega zbora Društva nemških nacionalcev v Mariboru, ki je prevzelo pravila in program istoimenskega društva v Gradcu, se udeleži le 10 ljudi¹⁸⁴.

Kmalu po junijskih volitvah 1870 pa se začenjajo zadeve hitro spreminjati. Izbruh vojne med Nemčijo in Francijo namreč na Spodnjem Štajerskem v hipu okrepi nemško nacionalne ideje. Že 27. julija 1870 Marburger Zeitung objavi poziv mariborskim meščanom, da bi začeli z zbiralno akcijo za ranjene nemške vojake. Poziv podpišejo vsi najuglednejši mariborski politiki

¹⁸⁰ Program je objavljen v: Berchtold, Österreichische Parteiprogramme, str. 180-183.

¹⁸¹ Program, ki so ga nemški ustavoverci sprejeli na prvem nemško-avstrijskem strankinem dnevu na Dunaju 22. maja 1870, je v prvi točki zahteval popolno solidarnost vseh Nemcev v monarhiji, v drugi pa poudaril, da je decembrska ustava 1867 edina pravna podlaga za nadaljnji ustavni razvoj države v duhu svobodomiselnega napredka. V tretji točki je program odločno zavrnil možnost kakršnekoli federalistične preobrazbe monarhije in še posebej poudaril, da Nemci ne bodo nikoli priznali "češkega državnega prava", ker bi z ustanovitvijo skupnega deželnega zbora za Češko, Moravsko in Šlezijo tamkajšnje Nemce ločili od Nemcev v ostalih deželah monarhije in jih s tem prepustili na milost in nemilost slovanske večine. Iz enakih razlogov je program odločno zavrnil slovensko zahtevo po zedinjeni Sloveniji ("Aus den gleichen Gründen werden wir jederzeit den Ansprüchen slovenischer Wortführer auf Zerreißung der verfassungsmäßig gewährleisteten Integrität einzelner Länder auf das entschiedenste entgegnetreten"), bil je pa pripravljen privoliti v poseben položaj Galicije. V četrti točki se je program izrekel zoper spremembo zakona z dne 11. decembra 1867 o skupnih zadevah države, v peti točki pa se je zavzel za direktne volitve v državni zbor. V šesti točki je zahteval popolno ukinitvev konkordata, v zadnji, sedmi točki, pa zmanjšanje vojaškega proračuna in reformo davčne zakonodaje v smislu enakomernejše porazdelitve davkov. (Program je objavljen v: Leopold Kammerhofer (Hrsg.), Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879, str. 245-247; Diethild Harrington-Müller, Der Fortschrittclub im Abgeordnetenhaus des österreichischen Reichsrats 1873-1910 (Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 11) Wien-Köln-Graz 1972, str. 157-159.)

¹⁸² Marburger Zeitung, 3.6.1870.

¹⁸³ Marburger Zeitung, 29.6.1870. Na volitvah je Karl Reuter prejel 248, dr. Ferdinand Duchatsch pa le 114 glasov.

¹⁸⁴ Marburger Zeitung, 17.7.1870.

Slika 2 – Friedrich Brandstetter (Pavliha, 29. 6. 1870)

(Brandstetter, Reuter, prof. Rudolf Reichel)¹⁸⁵. Okrepljen nemško nacionalni duh se kaže tudi iz poročil Marburger Zeitung o dogajanjih na bojiščih, v katerih je opazno očitno "navijanje" za Pruse. Do polnega izraza pa pride na zborovanjih spodnještajerskih ustavovercev in nemških nacionalcev, ki sta bili ločeno v Mariboru 6. avgusta 1870.

Na zborovanju spodnještajerskih ustavovercev, ki se ga udeležijo tudi vsi spodnještajerski ustavoverni deželni poslanci¹⁸⁶, se končno odločijo pristopiti k dunajskemu programu prvega nemško-avstrijskega strankinega dne z 22. maja 1870, hkrati pa sprejmejo resolucijo, v kateri od Avstrije zahtevajo, da je v nemško-francoski vojni nevtralna, če pa že stopi v vojno, potem se mora pridružiti Nemčiji¹⁸⁷. Skoraj identično resolucijo sprejme tudi zborovanje Društva nemških nacionalcev: *"Der deutsch-nationale Verein in Marburg sieht in dem gegenwärtigen Kriege einen Akt gerechter Nothwehr des deutschen Volkes gegen die frechen Eingriffe der französischen Regierung und verlangt mit Rücksicht auf die gegenwärtigen Verhältnisse Oesterreichs von der Regierung vorderhand nur die strengste Beobachtung der unbewaffneten Neutralität, im Falle eines Sieges Frankreichs gegenüber jedoch, durch welche die Integrität des deutschen Gebietes*

¹⁸⁵ Marburger Zeitung, 27.7.1870.

¹⁸⁶ Povabljen je bil tudi dr. Dragotin Dežman, ki pa se zborovanja ni mogel udeležiti. Marburger Zeitung, 8.8.1870; Suede, str. 26.

¹⁸⁷ Marburger Zeitung, 8.8.1870; 9.8.1870; Suede, 26.

und der gegenwärtigen politischen Gestaltung in Deutschland in Frage gestellt werden könnte, als einen Akt der Selbsterhaltung Oesterreichs für Deutschland in Schranken zu treten"¹⁸⁸.

Okrepljeni nemško nacionalni duh se kaže tudi v uspešnem zbiranju denarja in materialnih prispevkov (zlasti vina) za ranjene nemške vojake ter v bučnem proslavljanju prvih nemških vojaških zmag¹⁸⁹. Marburger Zeitung redno objavlja izkaze o zbranih prispevkih za nemške ranjence in že v petem poročilu se pohvali, da so zbrali 178 gld in 20 kr¹⁹⁰. Odbor za pomoč nemškim ranjencem pa 1. septembra 1870 v časopisu pozove Mariborčane, naj vsak prispeva vsaj 10 kr¹⁹¹.

Nemško zmago pri Sedanu spodnještajersko nemštvo navdušeno pozdravi¹⁹². Celjsko moško pevsko društvo priredi koncert, katerega čisti izkupiček gre za ranjene nemške vojake¹⁹³. Podoben "dobrodelni" koncert priredita v Mariboru Turnarsko in Moško pevsko društvo; na njem pevci navdušijo občinstvo zlasti z Wacht am Rhein¹⁹⁴, izkupiček s prireditve (570 gld in 74 kr) pa organizatorji pošljejo na uredništvo lista Gartenglaube v Leipzig¹⁹⁵.

Komentarji francoskega vojaškega poraza so bolj ali manj enozvočni. Prof. Wenzel Mareck na redni mesečni seji celjskega Ustavnega društva 8. oktobra 1870 evforično vzklika, da je na začetku 19. stoletja Francija podlegla združeni Evropi, sedaj pa le združeni Nemčiji¹⁹⁶. Tagesbote für Untersteiermark pa v francoskem porazu vidi začetek vzpona germanstva v Evropi: *"Frankreichs Hegemonie ist gebrochen, die romanische Völker sind im Niedergange begriffen, an ihre Stelle treten die germanischen Stämme"*¹⁹⁷.

Pri presojanju novonastalega političnega položaja pa je seveda najbolj aktivno Društvo nemških nacionalcev v Mariboru, ki 15. septembra na predlog svojega načelnika prof. Rudolfa Reichla sprejme posebno resolucijo o nemško-francoski vojni. V njej je rečeno, da je vojna končni rezultat več kot dvestoletne roparske politike Francije nasproti svojemu nemškemu sosеду. Zmagoviti nemški narod mora Francijo spraviti v položaj, da ne bo več motila evropskega miru. K temu spada ponovna vzpostavitev nacionalnih, zgodovinskih in naravnih meja, t. j. priključitev Alzacije in Lotaringije. Društvo nemških nacionalcev v resoluciji izraža pričakovanje, da bo v interesu evropskega miru in pravice do samoodločbe nemškega naroda to željo tudi Avstrija podprla. Samo z javno politiko sprave lahko Avstrija popravi politične napake, ki jih je zagrešila v Nemški zvezi (v času po dunajskem kongresu), in ki so končno privedle do avstrijsko-pruske vojne. Po mnenju mariborskega društva pa lahko le povezava Avstrije z novo, združeno Nemčijo, omogoči in zagotovi evropski mir¹⁹⁸.

19. oktobra 1870 sprejme Društvo nemških nacionalcev v Mariboru novo resolucijo, ki (enako kot resolucija Društva nemških nacionalcev iz Gradca) poudarja, da se mora nemška združitev izvršiti z brezpogojnim vstopom južnonemških držav v Severnonemško zvezo¹⁹⁹. Mesec dni kasneje pa isto društvo na predlog barona Rasta sprejme še eno resolucijo o nemški združitvi: *"Die Möglichkeit ohne Einmischung des Auslandes den staatlichen Neubau Deutschlands zu begründen, ist die wichtigste Folge des gegenwärtigen opfervollen Krieges."*

¹⁸⁸ Marburger Zeitung, 8.8.1870. Na zborovanju so sklenili pristopiti k akcijskemu programu Društva nemških nacionalcev v Gradcu.

¹⁸⁹ Marburger Zeitung, 22.8.1870: Suetie. str. 26.

¹⁹⁰ Marburger Zeitung, 24.8.1870.

¹⁹¹ Tagesbote für Untersteiermark, 1.9.1870.

¹⁹² Prim. Tagesbote für Untersteiermark, 5.9.1870. "Der deutsche Sieg erregte in allen Schichten der hiesigen Bevölkerung das lebhafteste Interesse".

¹⁹³ Tagesbote für Untersteiermark, 9.9.1870.

¹⁹⁴ Tagesbote für Untersteiermark, 12.9.1870: Suetie. str. 26.

¹⁹⁵ Tagesbote für Untersteiermark, 24.9.1870: Suetie. str. 26.

¹⁹⁶ Tagesbote für Untersteiermark, 12.10.1870: Suetie. str. 26.

¹⁹⁷ Tagesbote für Untersteiermark, 26.9.1870.

¹⁹⁸ Tagesbote für Untersteiermark, 17.9.1870.

¹⁹⁹ Tagesbote für Untersteiermark, 21.10.1870.

Deutschland hat für seine Opfer an Gut und Blut das Recht zu verlangen, daß alle deutschen Stämme und Fürsten zum Heile des Ganzen jene Zugeständnisse machen, welche ohne die berechtigten Eigenthümlichkeiten der Stämme zu vernichten unumgänglich gemacht werden müssen, wenn an die Stelle des bisherigen losen Staatenbundes ein Bundesstaat mit starker Zentralgewalt treten soll". Resolucija tudi zahteva, da se Avstrija kar najtesneje poveže z Nemčijo, vlado pa svari pred morebitno vojno z Rusijo, ne glede na to, da je Rusija prekršila člen 15. pariške mirovne pogodbe iz leta 1856²⁰⁰. Proti avstrijsko-ruski vojni pa s posebno resolucijo nastopi tudi Gospodarsko-politično društvo Napredek²⁰¹.

V dneh 14. in 15. januarja 1871 mariborsko Društvo nemških nacionalcev organizira tudi strankin dan nemških nacionalcev Avstrije, ki razpravlja o enotni organizaciji stranke, o vprašanju posebnega položaja Galicije in o odnosu Avstrije do Nemčije. Udeležijo se ga vodilni nemškonacionalni politiki z Dunaja, Prage, Linza, Gradca, Celovca in drugih, zlasti (spodnje)štajerskih mest, ki po živahnih debatah o vseh navedenih vprašanih sprejmejo posebne resolucije, znane pod imenom "mariborski program"²⁰².

V resoluciji o galicijskem vprašanju - formuliral jo je dr. Emil Strohal - so prisotni odločno zahtevali, da se Galicija s separatno pogodbo izloči iz Cislajtanijske. Po mnenju zborovalcev bo šele s posebnim položajem Galicije izločen heterogen element iz ožje zveze, ki jo tvorijo zahodnoavstrijske dežele. Šele takrat se bodo lahko le-te tesneje povezale med seboj. "Kompromis s Poljaki" je torej sredstvo za doseg cilja. Interesom Nemcev v Avstriji bi še bolj odgovarjalo, če bi Galicijo izločili iz zahodne polovice in jo priključili k Ogrski polovici države. Takšna rešitev je bila možna leta 1867, ko bi lahko ustavoverna stranka Madžarom za dualizem postavila pogoj, da sprejmejo v svojo polovico tudi Galicijo. Sedanji položaj popolne izključitve Galicije iz Cislitvanije ne omogoča, vendar vseeno dopušča delno izločitev Galicije iz cislitvanskega državnega organizma, kot jo zahtevajo Poljaki. Seveda pa je pri vprašanju Galicije potrebno upoštevati naslednje:

1. nemško področje pred Bialo je treba od Galicije odcepiti in ga pridružiti k nemški Avstriji;
2. predstavniki Galicije ne smejo sodelovati v državnem zboru pri vseh tistih zadevah, ki se ne dotikajo Galicije;
3. tudi spremembe ustave, ki se ne tičejo Galicije, so v pristojnosti ožjega državnega zbora;
4. stroške samostojne galicijske deželne uprave si naj krijejo Poljaki sami.

Resolucija o odnosu Avstrije do Nemčije - predložil jo je dr. Moosdorfer iz Celovca - je zahtevala čim tesnejšo zvezo Avstrije z združeno Nemčijo in pozdravila državno združitev Nemčije pod vodstvom Prusije kot največji politični uspeh nemškega naroda. Vendar je hkrati izrazila prepričanje, da v sedanji politični situaciji državnopravna povezava Avstrije z Nemčijo ni možna, *"weil Oesterreich einen kompakten deutschen Stamm umfaßt, aber in seinem Wesen kein Deutscher Staat ist"*.

Baron Max Rast je na zborovanju predlagal tudi resolucijo o Dalmaciji. Ta resolucija je poudarila, da z izločitvijo Dalmacije iz Cislitvanije in njeno priključitvijo k Hrvaški, ne bi bili oškodovani nemški interesi v Avstriji, z njo bi se nasprotno dosegla večja homogenost zahodne državne polovice²⁰³.

Mariborski program nemških nacionalcev je v javnosti naletel na glasen, čeprav deljen odmev. Po poročilih v Marburger Zeitung naj bi zlasti Grazer Volksblatt pisal kar o nemškonacionalni izdaji Avstrije, medtem ko naj bi Laibacher Tagblatt program ocenjeval veliko bolj

²⁰⁰ Prim. Tagesbote für Untersteiermark. 21.11.1870. Die Wehrzeitung und die Pontusfrage; Tagesbote für Untersteiermark, 22.11.1870. Die Entneutralisierung des schwarzen Meeres.

²⁰¹ Tagesbote für Untersteiermark, 21.11.1870.

²⁰² Berchtold, Österreichische Parteiprogramme. str.72-73; Suetter, str. 26.

²⁰³ Marburger Zeitung, 18.1.1871. Der Deutschnationale Parteitag.

zmerno in trezno²⁰⁴. Nad njim ni bilo preveč navdušeno niti mariborsko Gospodarsko-politično društvo Napredek. Na seji društva konec januarja 1871 je namreč Friederich Brandstetter poudaril, da se mariborski program v bistvu ne razlikuje od programa prvega nemško-avstrijskega strankinega dne z dne 22. maja 1870, ki so ga podprli tudi spodnještajerski ustavoverci. Hkrati je menil, da mariborski program ni uresničljiv, in da zlasti izločitev Dalmacije iz Cislitvanije ni potrebna. Tudi drugi člani društva se niso strinjali z resolucijami in so zlasti nasprotovali federalističnim načelom, ki da so vsebovani v njih²⁰⁵. Na takšno stališče društva Napredek pa je seveda takoj reagiralo Društvo nemških nacionalcev, ki je na seji 28. januarja 1871 zavrnilo podtikanja, da gre pri mariborskih resolucijah za zagovarjanje federalizma. Baron Max Rast je še posebej poudaril, da glede vprašanja Dalmacije mnogi pozabljajo, da je tudi dalmatinski deželni zbor 3. septembra 1870 sprejel adresso, v kateri je izrazil željo, da bi svoje poslance pošiljal v Zagreb in ne na Dunaj²⁰⁶.

Nasprotja med Gospodarsko-političnim društvom Napredek in Društvom nemških nacionalcev pa so se že kmalu pomirila, saj se je - kot je na seji društva Gospodarsko-političnega društva Napredek poudaril dr. Julius Pfrimer - v novi politični situaciji, ko je na čelo vlade prišel ultramontanski Hohenwart, proti konservativni vladi mogoče boriti le na podlagi popolne enotnosti vseh Nemcev. Pfrimer je zaradi tega predlagal zbližanje Gospodarsko-političnega društva Napredek z Društvom nemških nacionalcev v Mariboru in njegov predlog so na seji tudi sprejeli: člani društva Napredek naj bodisi privatno bodisi na javnih zborovanjih sodelujejo z nemškimi nacionalci²⁰⁷.

Nemško nacionalne ideje na Spodnjem Štajerskem so bile v letu 1871 še vedno izredno močne. Najbolj aktivno je bilo Društvo nemških nacionalcev v Mariboru, ki je 24. marca 1871 organiziralo veliko proslavo ob nemški zmagi - Siegesfeier²⁰⁸, maja 1871 pa je poslalo Döllingerju posebno zahvalno adresso²⁰⁹. Tudi celjski nemški meščani so konec marca 1871 pozdravili ustanovitev nemškega rajha in zmage nemškega orožja s kresovanjem²¹⁰, celjsko Turnarsko društvo pa je poslalo navdušen pozdrav slavnostnemu odboru splošnega nemškega turnarskega slavlja v Bonnu: *"Aus dem Süden Deutschösterreich, aus der grünen Steiermark, begrüßen wir deutsche Turner von Cilli Euch in Bonn versammelte Stammesbrüder und Gesinnungsgenossen zu Eurem schönen nationalen Feste auf das herzlichste. Geniesset und vervollkommet die kostbaren Güter, die Eures Geistes Kraft und Eure Waffen Euch errungen und seid versichert, das auch wir, obwohl durch ein politisches Machtgebot staatlich von Euch geschieden, in der Hochhaltung und Verbreitung deutscher Gesinnung eines der edelsten Ziele sehen und es unverrückt im Auge behalten werden. Ein freudiges herzliches Gut Heil Euch deutschen Turnern, ein begeistertes Hoch dem Deutschen Reich!"*²¹¹

Čeprav so 4. novembra 1871 ustanovili Nemško društvo tudi v Celju²¹², se je ob koncu leta 1871 nemška nacionalna plima že začela spreminjati v oseko. Že leta 1872 v časopisju zasledimo le malo poročil o delovanju obeh spodnještajerskih nemških nacionalnih društev, poskus barona Maxa Rasta, da bi v Mariboru ustanovil novo Nemško društvo, ki naj bi skrbelo za nemškega duha v Mariboru in krepilo občutek duhovne in materialne povezanosti z

²⁰⁴ Prim. Marburger Zeitung, 25.1.1871.

²⁰⁵ Marburger Zeitung, 27.1.1871.

²⁰⁶ Marburger Zeitung, 1.2.1871.

²⁰⁷ Marburger Zeitung, 15.2.1871.

²⁰⁸ Marburger Zeitung, 26.3.1871.

²⁰⁹ Marburger Zeitung, 21.5.1871.

²¹⁰ Winkler, n. d., str. 64.

²¹¹ F. Porsche, Geschichte des Turnvereines Cilli, v: Deutsche Wacht, 22.3.1906.

²¹² Marburger Zeitung, 8.11.1871; 15.11.1871. Na ustanovnem občnem zboru so za predsednika celjskega Nemškega društva izvolili gimnazijskega prof. Wenzla Marecka, v društveni odbor pa celjskega župana dr. Josefa Neckermanna, odvetnika dr. Johanna Hiegerspergerja, Josefa Rakuscha, barona Brucka in odvetnika dr. Eduarda Glantschnigga. Društvo, ki je ob ustanovitvi štelo 39 članov, je na ustanovnem občnem zboru sprejelo resolucijo, s katero so priznali velike zasluge grofa Beusta za Avstrijo.

nemškimi brati v rajhu, pa je zaradi nezainteresiranosti Mariborčanov propadel²¹³. Seveda pa je dramatična nemška združitev okrepila nemško nacionalnega duha v okviru starega ustavovernega tabora. Razlike med nemškimi nacionalci in liberalnimi ustavoverci vse bolj izginjajo, v spodnještajerskem ustavovernem taboru prihajajo v ospredje "mladi", ki jim doktrinami liberalizem ne zadošča več. Na volilnem zborovanju poslanca Karla Reuterja aprila 1872, tako volilci sprejmejo resolucijo o potrebi posebnega položaja Galicije in uvedbi direktnih volitev v državni zbor²¹⁴, kar je v skladu s programom drugega nemško-avstrijskega strankinega dne iz 26. februarja 1871²¹⁵. Resolucija je sprejeta enoglasno, čeprav nekdanji predsednik društva nemških nacionalcev v Mariboru prof. Rudolf Reichel meni, da bi morali Bialo izločiti iz Galicije in jo priključiti k Šleziji. Vendar je Reichel s svojim stališčem osamljen²¹⁶. Tudi poslanca Seidl in Brandstetter na zborovanju poudarita, da enako kot Reuter stojita na programu "mladih" s Pickertom na čelu²¹⁷.

V znaku programa "mladih", ki ga sprejme tretji nemško-avstrijski strankin dan na Dunaju 27. aprila 1873²¹⁸, pa potekajo tudi državnozbornske volitve 1873. Mariborsko društvo Napredek nemudoma potrdi omenjeni program²¹⁹, Marburger Zeitung pa volilce opozarja, naj ne volijo nobenega "upravnega svetnika", kar je naperjeno proti "starim"²²⁰. V skladu s sklepi tretjega nemško-avstrijskega strankinega dne se poskuša nemški ustavoverni tabor držati stroge strankarske discipline²²¹, vendar na volitvah vseeno pride do "bratskega" boja. V celjski mestni kuriji se za mandat potegujeta deželni šolski inšpektor Wretschko in odvetnik dr. Richard Foregger. Čeprav oba v predvolilnih nastopih prisegata na program tretjega nemško-avstrijskega strankinega dne, celjski volilci na poskusnih volitvah 28. septembra 1873 kot kandidata potrđijo dr. Foreggerja²²² (čeprav mu nekateri očitajo, da je eden izmed tistih, ki so krivi za borzni polom)²²³, ki v svojih nastopih bolj poudarja nemško nacionalno stališče²²⁴.

Tudi v Mariboru, kjer ob Karlu Reuterju kandidira še Friederich Brandstetter (kandidat Gospodarsko-političnega društva Napredek), oba kandidata poudarjata, da stojita na programu tretjega nemškega strankinega dne, vendar na volitvah zmaga Brandstetter, ki ga podpira tudi Društvo nemških nacionalcev²²⁵.

²¹³ Marburger Zeitung, 21.4.1872. V posebnem oklicu so baron Max Rast, dr. Roman Sonns, Ludwig pl. Bitterl, dr. Alexander Miklautz in Joseph Demmel bralce seznanili, da je štajersko namestništvo 22.2.1872 potrdilo statute Nemškega društva v ustanavljanju in da bo namen društva naslednji: "Zweck des Vereines ist die Pflege des deutschen Geistes innerhalb unserer Stadt, des Sinnes für die Zusammengehörigkeit auf geistigem und materiellem Gebiete mit unseren Stammbrüdern im deutschen Reiche, mit denen wir einst enger geeinigt durch Jahrhunderte Freude und Leid geteilt haben". Vendar do ustanovnega občnega zbora društva verjetno ni prišlo.

²¹⁴ Marburger Zeitung, 3.5.1872.

²¹⁵ Program je objavljen v: Leopold Kammerhofer (Hrsg.), Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879, str. 249-251; Diethild Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus des österreichischen Reichsrats 1873-1910, str. 159-161.

²¹⁶ Marburger Zeitung, 3.5.1872. Reichla je najprej zavrnil Karl Reuter, ki je poudaril, da minister Unger ne bo dovolil poseganja v zgodovinski obseg posameznih dežel in opozoril na nevarnost, ki jo vsebuje takšna zahteva. Če bi namreč Bialo izločili iz Galicije, potem bodo podobne zahteve začeli postavljati tudi klerikalci in narodnjaki na Štajerskem. Zaradi tega bi po Reuterjevem mnenju sporazum s Poljaki o posebnem položaju Galicije moral vsebovati le garancije o zaščiti nemškega prebivalstva.

²¹⁷ Marburger Zeitung, 3.5.1872.

²¹⁸ Program je objavljen v: Leopold Kammerhofer (Hrsg.), Studien zum Deutschliberalismus in Zisleithanien 1873-1879, str. 257-259; Diethild Harrington-Müller, Der Fortschrittsklub im Abgeordnetenhaus des österreichischen Reichsrats 1873-1910, str. 161-163.

²¹⁹ Marburger Zeitung, 30.5.1873.

²²⁰ Marburger Zeitung, 18.5.1873.

²²¹ Prim. Marburger Zeitung, 11.6.1873. Parteidisziplin.

²²² Marburger Zeitung, 3.10.1873.

²²³ Suetle, str. 29.

²²⁴ Marburger Zeitung, 17.9.1873. Ein politisches Glaubensbekenntniss.

²²⁵ V predvolilnem obdobju sta se Friederich Brandstetter in Karl Reuter spopadla z vso silo. Reuterjevo kandidaturo so mariborski volilci potrdili na javnem zborovanju 25.5.1873 (Marburger Zeitung, 5.7.1873), kljub temu pa se junija kot kandidat pojavil še Friederich Brandstetter, ki je pred sprejemom volilne reforme izjavil, da ne misli več kandidirati. Dne 14. junija 1873 je Brandstetter sklical volilno zborovanje, na katerem je predstavil svoj program

Ne le v Mariboru in Celju, kjer je dr. Foregger volilce šarmiral z besedami: *"Ich bin ein Deutscher mit Leib und Seele und bin der Ansicht, daß die Politik Oesterreichs eine deutsche sein muß, weil die Deutschen das Reich gegründet, weil sie es erhalten. Deutschtum und Freiheit ist in Oesterreich ein und daselbe. Wer deutsch gesinnt, ist auch ein Freund der Freiheit und des Fortschrittes auf allen Gebieten"*, tudi drugod po monarhiji pridejo v ospredje "mladi". Foregger, Brandstetter (in po njegovem izstopu iz parlamenta 1875 Duchatsch) ter v mariborski kmečki kuriji izvoljeni Konrad Seidl²²⁶, so vse do leta 1879 člani Naprednega kluba in v njegovem okviru tudi dokaj aktivni. Na splošno pa v tem času nemško nacionalne ideje izgubijo na moči. Okrepijo se šele ob koncu sedemdesetih let, ko pride po dolgoletni vladavini liberalizma do spremembe razmerja med političnimi silami.

Slika 3 – dr. Richard Foregger

Krizno obdobje

Če je v obdobju 1867-1873 spodnještajerski ustavovorni tabor izredno aktiven in poskuša zavzemati stališča do vseh aktualnih problemov časa, pa po letu 1874 zapade v precejšnjo letargijo. Večina spodnještajerskih ustavovornih in drugih društev popolnoma zaspí, nekdanj cvetočega političnega življenja ne prebudijo iz zimskega spanja niti pomembni in aktualni politični problemi. Po mnenju neznanega dopisnika Marburger Zeitung je položaj še posebej kritičen v Celju, kjer je društveno življenje popolnoma ohromljeno. Prof. Wenzel Mareck se kot načelnik odbora splošnega uradniškega društva zaman trudi, da bi na sklepni seji ustanovili hranilnični in posojilnični konzorcij, v Kazini se ničesar ne dogaja *"und selbst der Bürgermeister soll kaum eine beschlußfähige Sitzung zusammenbringen - jedesmall habe er nöthig, die Gemeinderäthe von den Gemeindediener aus den Gasthäusern zusammenzutrommeln"*²²⁷. Tudi Cillier Zeitung, ki ga začenja 1876 izdajati tiskar Johann Rakusch, v prvih letnikih stalno opozarja na pomanjkanje politične zavesti med celjskim meščanstvom. Vendar politična apatija ni le celjska posebnost. Marburger Zeitung maja 1875 v članku Ein ernstens Wort in ernster Zeit²²⁸ resignirano ugotavlja, da tudi v Mariboru ni več političnega življenja,

(program prvega, drugega in tretjega nemško-avstrijskega strankinega dne) in na katerem so volilci izvolili dvanajstčlanski volilni odbor (Marburger Zeitung, 18.6.1873). Že naslednji dan se je Društvo nemških nacionalcev v Mariboru, ki je podpiralo Brandstetterjevo kandidaturo, s posebnim dopisom "zahvalilo" dotedanjemu poslancu Karlu Reuterju za njegovo politično delovanje in mu na ta način dalo na znanje, da ne popira njegove kandidature (Marburger Zeitung, 22.6.1873). Brandstetter pa je 5. julija 1873 sklical novo volilno zborovanje, na katerem je prišlo do tako ostrih spopadov med pristaši Reuterja in Brandstetterja, da je vladni komisar razpustil zborovanje (Marburger Zeitung, 9.7.1873). Brandstetterjevi pristaši so na Reuterja naslovili več kot protislovne očitke, glavna zamera pa je verjetno izhajala iz njegove pripravljenosti sodelovati s slovenskimi liberalci. (Med tistimi, ki so ga podpirali proti Brandstetterju, je bil tudi dr. Janko Serbec). Čeprav je Reuter vse očitke zavrnil, je na volitvah zmagal Friedrich Brandstetter. Na volitvah je prejel 531, Reuter pa le 266 glasov (Marburger Zeitung, 24.10.1873).

²²⁶ Zanimivo je, da je Seidl na svojem predvolilnem zborovanju 24.9.1873 napadal le klerikalce in Pravno stranko, medtem ko je mladoslovence označil za enako liberalne kot so nemški ustavoverci. Glej: Marburger Zeitung, 26.9.1873.

²²⁷ Marburger Zeitung, 2.5.1875. Vereinsleben in Cilli.

²²⁸ Marburger Zeitung, 5.5.1875; 7.5.1875.

kakršno se je razvilo po sprejemu decembrske ustave. Mariborsko Gospodarsko-politično društvo Napredek obstaja le na papirju (o njegovem delovanju ni ne duha ne sluha že več kot leto dni) in tudi vsa druga društva v Mariboru spijo spanje pravičnega. Po mnenju lista manjka ljudem politične izobrazbe in pravega razumevanja skupnih interesov, kajti politično izobraženi državljani bi morali vedeti, da nasproti državi nimajo samo dolžnosti (plačevanje davkov), temveč tudi pravice. Dolžnost vsakega državljanca pa je, da svoje pravice tudi izrablja in da zastopa lastne interese: *"Es ist somit die Aufgabe, ja die Pflicht eines jeden wahren Patrioten, die Thätigkeit des Vereinslebens nach Kräften zu fördern, wenn er anders des Namens eines Konstitutionellen Staatsbürgers würdig erscheinen will"*²²⁹.

Organiziranega političnega življenja se s takšnimi in podobnimi pozivi nikakor ne da oživit, čeprav je leta 1874 na Spodnjem Štajerskem registriranih kar 41 političnih društev²³⁰. Glavni razlog leži v strogi cenzuri tiska, nadzoru političnih zborovanj in pritisku na uradništvo, ki ga prakticira meščanska Auersperg-Lasserjeva vlada. Politični indiferentizem je med spodnještajerskim nemškim meščanstvom vse do nastopa Taaffejeve vlade tako močan, da propadejo tudi vsi poskusi oživljanja delovanja političnih društev²³¹. Seveda od časa do časa to ali ono društvo priredi kakšno zborovanje ali se zbere vsaj na občnem zboru, da si izvoli novo vodstvo (že leta 1874 je edino aktivno ptujsko Gospodarsko-politično društvo Napredek, ki priredi nekaj zborovanj v ptujski okolici)²³², na splošno pa je v drugi polovici sedemdesetih let politično mrtvilo temeljna značilnost spodnještajerskega vsakdana, kar se pokaže tudi na deželnozborskih volitvah 1878.

Še najbolj odločno stališče zavzame spodnještajerski nemški ustavoverni tabor do zunanjepolitične usmeritve vlade. Tako vsi spodnještajerski nemški poslanci podpišejo t.i. interpelacijo "stodvanajsterice"²³³, ptujsko Gospodarsko-politično društvo Napredek pa se izreče zoper aneksijo Bosne in Hercegovine že konec julija 1876²³⁴. V obeh spodnještajerskih nemških listih (Marburger Zeitung, Cillier Zeitung) se pojavljajo članki, ki odločno nasprotujejo okupaciji Bosne in Hercegovine²³⁵, nemški poslanci pa v državnem zboru in v delegaciji svarijo pred "ekstenzivnim širjenjem" države in velikanskimi stroški za vojsko²³⁶.

Če k temu dodamo še tradicionalno zavzemanje za večjo tiskovno svobodo²³⁷ in za demokratizacijo političnega življenja ter dosego pravičnejše razdelitve izdatkov za skupne zadeve med Avstrijo in Ogrsko²³⁸, lahko rečemo, da so po krachu dunajske borze 1873 v ospredju zanimanja spodnještajerskega nemškega meščanstva predvsem gospodarski problemi.

Seveda s tem ne želimo trditi, da se nemški ustavoverni tabor z gospodarskimi vprašanji ni pečal že prej. Tudi v šestdesetih in na začetku sedemdesetih let so zanj vprašanja gospodarskega razvoja izredno pomembna. In čeprav med nemškimi ustavoverci na Spodnjem Štajerskem prevladuje stališče, ki vidi predpogoj za gospodarski razcvet v nevmešavanju države v gospodarstvo, se nekateri ob "prosti trgovini" zavzemajo tudi za zaščito obrti pred industrijsko

²²⁹ Marburger Zeitung, 7.5.1875.

²³⁰ Marburger Zeitung, 28.5.1875. V okrajnem glavarstvu Maribor je bilo leta 1874 registriranih kar 13 političnih društev (od tega 4 v Mariboru). V okrajnem glavarstvu Celje sta bili 2 društvi (obe v mestu Celju), v okrajnem glavarstvu Lipnica 14, v okrajnem glavarstvu Ljutomer 1, v okrajnem glavarstvu Ptuj 3, v okrajnem glavarstvu Radgona 3, v okrajnem glavarstvu Brežice 2 in v okrajnem glavarstvu Slovenj Gradec 3. Poleg tega je bilo leta 1874 registriranih še 105 nepolitičnih društev, od tega kar 40 v Mariboru in 15 v Celju.

²³¹ Za poskus oživitve Ustavnega društva v Celju prim. Janez Cvirn, Boj za Celje, str. 16-20.

²³² Npr. Marburger Zeitung, 17.7.1874; 16.8.1874; 27.9.1874.

²³³ Prim. D. Harrington-Müller, n. d., str. 84.

²³⁴ Suette, str. 29.

²³⁵ Npr. Marburger Zeitung, 13.1.1878; 16.1.1878; 14.6.1878; 17.7.1878.

²³⁶ Cillier Zeitung, 19.2.1878. Celjski poslanec dr. Richard Foregger je na zasedanju avstrijske delegacije odločno poudaril: "Avstro-ogrska monarhija je dovolj velika, da ne potrebuje nobenega ozemeljskega širjenja".

²³⁷ Celjski poslanec dr. Richard Foregger je na seji državnega zbora 10.3.1877 predlagal izdajo novele k zakonu o tisku; v predlogu se je zavzel za zmanjšanje konfiskacij, za ukinitve kavcije in za svobodnejše ustanavljanje časopisov. Prim. Cillier Zeitung, 11.3.1877. Die "Pressfreiheit" im Reichsrathe.

²³⁸ Prim. Suette, str. 29.

konkurenco in varovanje kmetijstva pred cenejšimi kmetijskimi pridelki iz Ogrske in tujine. Obrt in trgovina z domačimi kmetijskimi pridelki sta namreč tradicionalno torišče gospodarskega udejstvovanja spodnještajerskega meščanstva, ki mu proces industrializacije in svobodna trgovina ne prinašata zgolj koristi. Seveda pa je svobodna trgovina, kljub težavam, ki jo prinaša zlasti obrti, vrednota, ki je pomemben sestavni del nazorov spodnještajerskega nemškega meščanstva.

S krahom dunajske borze, ki so ga po mnenju Marburger Zeitung s špekulacijami povzročili tudi skorumpirani poslanci ustavoverne stranke (v državnem zboru namreč sedi 46 upravnih svetnikov, ki zasedajo kar 128 upravnih mest)²³⁹, pa pridejo gospodarska vprašanja povsem v ospredje, kar se izrazi že na prvih direktnih državnozborskih volitvah 1873. Kandidat v celjski mestni kuriji dr. Richard Foregger na zborovanju v Celju svoj gospodarski program predstavi z besedami: *"Ich betrachte es als die Hauptaufgabe eines Volksvertreters, für die größte Sparsamkeit im Staatshaushalte einzustehen, darauf zu dringen, daß die Auswüchse des Aktienwesens beseitigt werden, daß die Wiederkehr des Gründungsschwindels durch gesetzliche Vorkehrungen hintangehalten werde, daß Eisenbahnen und Straßen entsprechend den Bedürfnissen des Verkehrs, der Industrie und des Handels gebaut werden, daß die fiskalischen Plackereien einer gesunden Finanzpolitik Platz machen und daß die Steuern nicht nur gerecht und ohne Benachteiligung irgend einer Klasse der Bevölkerung vertheilt, sondern auch vernünftig und zum Nutzen des Staates verwendet werden. Gewiß, es sind große Aufgaben, wichtige Reformen, welche daß direkt gewählte Parlament erwarten"*²⁴⁰.

Z zaostrovanjem krize pa gospodarska vprašanja popolnoma prevladajo. V nemškem časopisju od sprejema majskih zakonov 1874 ne najdemo več člankov s protickerkveno vsebino, zato pa se vrstijo razmišljanja o potrebnih ukrepih za omilitev gospodarske krize. Pri presojanju poti za reševanje katastrofalnega gospodarskega stanja v državi in z njim povezanih socialnih problemov, pa se vse bolj krepijo nasprotniki manchesterskega liberalizma. Že septembra 1874 Marburger Zeitung zahteva carinsko zaščito pred žitom iz Romunije in Rusije²⁴¹ in odločno nasprotuje namenu vlade, da bi za 45 milijonov gld naročila topove v tujini. Po mnenju lista tudi avstrijska težka industrija izdeluje dovolj kvalitetno jeklo za topove. V času, ko se avstrijska industrija bori za preživetje, je z gospodarskega vidika takšno naročilo več kot nepremišljeno. Po mnenju lista bi moral parlament sprejeti poseben zakon, ki bi določal, da lahko vlada v tujini naroča le tisto blago (do določene višine sredstev), ki ga ni mogoče dobiti na avstrijskem tržišču²⁴².

Podobno stališče zagovarja na volilnem zborovanju 14. avgusta 1875 v Mariboru tudi poslanec Konrad Seidl, ki se v državnem zboru ukvarja skoraj izključno z gospodarskimi vprašanji²⁴³. Po njegovem mnenju Avstrija predvsem ne sme popustiti pred madžarskimi zahtevami po spremembi kvote pri obnovitvi pogodbe (1877), saj že sedaj plačuje 70% za skupne stroške. Če Ogrska ne bo popustila, potem je po Seidlovem mnenju bolje uvesti čisto personalno unijo, kot pa sprejeti še večje obremenitve že tako obubožane Avstrije: *"Für uns speziell in Untersteiermark, welches Weinbau treibt, wäre die Personale union von Nutzen; wir müssen gestehen: diese Union bringt uns eine Besserung unserer wirtschaftlichen Zustände"*²⁴⁴. Posledica personalne unije bodo po Seidlovem mnenju tudi carinske omejitve, tako da na avstrijskem tržišču ne bo več toliko slabega hrvaškega vina in tudi ne toliko ogrskega²⁴⁵.

Glede carin je Seidl mnenja, da je bila avstrijska gospodarska politika že od Metternichovega časa povsem napačna. Metternich se ni hotel priključiti nemški carinski zvezi,

²³⁹ Marburger Zeitung, 18.5.1873.

²⁴⁰ Marburger Zeitung, 17.9.1873.

²⁴¹ Marburger Zeitung, 4.9.1874.

²⁴² Marburger Zeitung, 6.9.1874.

²⁴³ Marburger Zeitung, 20.8.1875; 22.8.1875; Suetie, str. 29.

²⁴⁴ Marburger Zeitung, 22.8.1875.

²⁴⁵ Ibidem.

s čimer je bila Avstrija izgnana iz Nemčije. Leta 1853, ko se je želela Avstrija priključiti carinski zvezi, pa je le-ta ni hotela sprejeti vanjo. Vlada je potem s carinsko zvezo sklenila pogodbo v smislu svobodne trgovine, s tem pa je žrtvovala pomembne interese države (obljubili so ji, da bo čez 12 let sprejeta v carinsko zvezo). Ta pogodba s carinsko zvezo je bila posledica političnih in ne gospodarskih interesov. Leta 1865 je vlada ponovno sklenila trgovinsko pogodbo s carinsko zvezo v smislu svobodne trgovine in ta pogodba je bila še bolj neugodna za Avstrijo. Tudi pri njej so bili v ospredju politični motivi, saj je Avstrija menila, da se bo povečal njen vpliv v Nemčiji. To se seveda ni zgodilo, je pa škodovalo avstrijski industriji. To je tudi eden izmed vzrokov, da avstrijska industrija še vedno ni življensko sposobna in da Avstrije še vedno ne moremo imenovati industrijska država. Avstrija je namreč tudi za blago, ki ga je na avstrijskem tržišču dovolj, uvedla izredno nizke uvozne carine. Denar se je tako stekal v tujino, domača industrija pa je propadala. To je še posebej očitno pri uvozu surogatov kave, še bolj pa je nerazumljiv uvoz železa in vina, ki sta izrednega pomena za Štajersko. Avstrija je postala glavno tržišče za nemško železarstvo, medtem ko domača težka industrija propada. Avstrija pa je izgubila svoja tržišča tudi v Rusiji in v poljskih področjih, kjer sedaj kupujejo le še nemško železo. Tudi pri vinu je podobno. Avstrija ima svojega kvalitetnega vina več kot dovolj, pa ga vseeno uvaža. Uvozna carina na vino je izredno nizka, medtem ko je izvozna carina visoka. Po Seidlovem mnenju bi morala Avstrija prekiniti vse carinske pogodbe z drugimi državami. To Avstrije ne bi nikakor izoliralo, kot menijo nekateri. Namesto carinskih pogodb naj država sklene trgovinske pogodbe, carine pa si naj uredi v skladu s svojimi potrebami. Tam, kjer je možna svobodna trgovina, naj ne uvaja carin, za ostalo blago pa naj uvede zaščitne carine. Zagovorniki svobodne trgovine želijo, da bi država carine povsem ukinila ali pa da bi bile carine kar se da nizke. Zagovorniki zaščitnih carin pa bi želeli uvesti carine na vse blago iz tujine, tudi na takšnega, ki ga država potrebuje. Po Seidlovem mnenju pa je treba ubrati srednjo pot in carine uvajati le tam, kjer so potrebne²⁴⁶.

Zahteve po reviziji carinskih pogodb in uvedbi zaščitnih carin za domačo industrijo, kakršno je novembra 1875 poslalo državnemu zboru ptujsko Gospodarsko-politično društvo Napredek²⁴⁷, se od srede sedemdesetih let vse bolj krepijo. V polemiki med zagovorniki svobodne trgovine in zaščitnih carin se spodnještajersko nemštvo vse bolj nagiba na stran slednjih, čeprav so zagovorniki svobodne trgovine še vedno močni. Med spodnještajerskimi poslanci se za svobodno trgovino najbolj zavzema celjski poslanec dr. Richard Foregger, ki se prav okoli gospodarskih vprašanj konec leta 1875 na volilnem zborovanju v Laškem zaplete v ostro polemiko z znanim avstrijskim nacionalnim ekonomom Lorenzom von Steinom, lastnikom zdravilišča Laško²⁴⁸. Vendar pa z zaostrovanjem gospodarske krize svobodna trgovina nima več tiste privlačne moči, kot v desetletju pred krizo. *"Der Gesichtspunkt des reinen Individualismus, der Freihandel, steht dennoch in zahlreichen Fällen in Widerspruch mit der allgemeinen wirtschaftlichen Wohlfahrt und er kann für den Staat, dem die Sorge für die letztere anvertraut ist, nicht allein maßgebend sein."*²⁴⁹ Vprašanje: ali svobodna trgovina ali zaščitne carine, po mnenju lista ni principielno vprašanje, temveč je treba iskati odgovore nanj v vsaki državi na različne načine²⁵⁰. Obe teoriji sta namreč stari, vsaka pa ima svoje dobre in slabe strani²⁵¹. Vendar pa sistem zaščitnih carin v današnjem trenutku spada v sfero "praktične politike"²⁵².

To stališče pride tudi do izraza pri pogajanjih o obnovi trgovinske pogodbe z nemškim rajhom, ko Marburger Zeitung obžaluje, da v avstrijski politiki še vedno prevladujejo

²⁴⁶ Ibidem.

²⁴⁷ Marburger Zeitung, 19.11.1875.

²⁴⁸ Marburger Zeitung, 1.9.1875; 8.9.1875; Suede, str. 29.

²⁴⁹ Marburger Zeitung, 15.8.1875.

²⁵⁰ Ibidem.

²⁵¹ Marburger Zeitung, 1.10.1875; 3.10.1875. Zollfrage, Politik und Wirtschaftsleben.

²⁵² Marburger Zeitung, 6.10.1875. Zum Kämpfe der Schutzzöllner und Freihändler.

zagovorniki svobodne trgovine: *"Unsere Handelspolitik, die bisher immer den Anderen Nutzen und uns fast ausschliesslich schaden gebracht hat, soll und muß endlich einen mehr "egoistischen" Beigeschmack erhalten"*²⁵³. Seveda pa je proti uvajanju uvoznih carin na blago, ki ga Avstrija ne proizvaja, kar se pokaže v reakciji na poskus vlade, da poviša carino na kavo: *"Der Kaffee ist kein bloßes Genußmittel, auf welches wir beliebig verzichten können; die Gewohnheit ist uns zur zweiten Natur geworden und haben die Preise der übrigen Lebensmitteln den Kaffee unentbehrlich gemacht"*²⁵⁴.

Ob gospodarskih vprašanjih pa nemški ustavoverni tabor po letu 1873 nekoliko več pozornosti namenja tudi socialnim problemom²⁵⁵, čeprav za njihovo reševanje nima pravega posluha. Tako kot je v času velike gospodarske konjunktore (1867-1873) prepričan, da bo samoregulatorna prostega trga, za katerega se zavzema, slej ali prej privedla do socialne harmonije, se tudi v času velike depresije po krahu 1873 pretirano ne ukvarja z iskanjem potrebnih ukrepov za omilitev socialne bede nižjih slojev²⁵⁶. Predpogoj za rešitev socialnih problemov namreč vidi v izboljšanju gospodarskih razmer v državi, zato se zadovoljuje z opozarjanjem na socialne razsežnosti krize. Zlasti po letu 1873 se tisk nekoliko bolj razpiše o dramatičnih socialnih razmerah med delavstvom v Avstriji, vendar je v komentarjih pglavitnih teženj socialističnega delavskega gibanja več kot zadržan. Rešitev problemov vidi v zakonski omejitvi izkoriščanja delavcev, v skrbi za delavsko izobrazbo in v takšni politiki države, ki bo preprečevala brezposelnost: *"Die Sorge des Staates muß vor allem darauf gerichtet sein, das Volk bei der Arbeit zu erhalten, dem Volke seine ehrliche Arbeit nicht verkümmern zu lassen"*²⁵⁷.

Podoben je odnos ustavovernega tabora do delavskega gibanja. Franz Wiesthaler, ki poskuša po svojem povratku iz Švice svoje demokratične ideje promovirati v mariborskem Gospodarsko-političnem društvu Napredek, mora kmalu spoznati, da med spodnještajerskim meščanstvom niso dovzetni za (social)demokratske nazore. Kot urednik Marburger Zeitung nenehno opozarja, da je rešitev delavskega vprašanja *"s stvar kulture in humanosti"*²⁵⁸ in se v številnih člankih ter na javnih zborovanjih zavzema za uvedbo splošne in enake volilne pravice, za ukinitev redne vojske, za pomoč države pri reševanju nakopičenih socialnih vprašanj, za popolno demokratizacijo ustavnega življenja itd., vendar s svojimi pogledi med spodnještajerskim meščanstvom nikakor ne more prodreti²⁵⁹. Čeprav sodeluje pri ustanovitvi Gospodarsko-političnega društva Napredek in si v njegovem okviru zlasti prizadeva za organizacijsko in idejno povezavo štajerskega svobodomiselnega tabora v enotno štajersko demokratično Ljudsko stranko²⁶⁰, njegova stališča ne najdejo dovolj velike podpore. Na deželnozborskih volitvah 1867, 1870 in 1871 neuspešno kandidira v mariborski mestni kuriji, saj ne dobi podpore mariborskega meščanstva. Zaradi svojega delovanja v mariborskem Delavsko izobraževalnem društvu, ki ga ustanovi že poleti 1868²⁶¹, pa prihaja v vedno ostrejšo

²⁵³ Marburger Zeitung, 24.6.1877.

²⁵⁴ Marburger Zeitung, 18.11.1877.

²⁵⁵ Na splošno o tem: Wilhelm Wadl, Liberalismus und soziale Frage in Österreich. Deutschliberale Reaktionen und Einflüsse auf die frühe österreichische Arbeiterbewegung (1867-1879), Wien 1987 (Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 23).

²⁵⁶ Prim. D. Harrington-Müller, str. 144.

²⁵⁷ Marburger Zeitung, 21.1.1877.

²⁵⁸ Marburger Zeitung, 3.6.1868.

²⁵⁹ O Wiesthalerjevem delovanju v Mariboru glej: Franc Rozman, Socialistično delavsko gibanje na Štajerskem, Ljubljana 1979, str. 85 sl.

²⁶⁰ Že 20.1.1867 se Wiesthaler v Marburger Zeitung v članku Was die Volkspartei will! zavzame za ustanovitev Ljudske stranke in natančno predstavi njen program. V članku Die Ziele der Volkspartei (Marburger Zeitung, 3.6.1868) se zavzame za tesno sodelovanje med Ljudsko stranko in delavskim gibanjem, ki da ju združuje isti cilj: poplmenjenje človeka. V obsežnem članku Zur Bildung einer steiermärkischen Volkspartei (Marburger Zeitung, 18.9.1868 in 20.9.1868) pa idejo konkretizira in predlaga, da bi se morala vsa štajerska svobodnemiselna in napredna društva politično povezati v enotno štajersko Ljudsko stranko (po vzoru na Jakobyjevo Nemško ljudsko stranko), ki si bo z vsemi silami prizadevala za izgradnjo ustave na podlagi potreb ljudstva. To idejo pa propagira tudi na nemških ustavnih dnevih 1869.

²⁶¹ Marburger Zeitung, 27.8.1868; Rozman, n. d., str. 30.

konfrontacijo z vodstvom mariborskega društva Napredek, ki ne zavrača le njegovih socialdemokratskih idej, temveč tudi koncept federalistične preobrazbe Avstrije po švicarskem zgledu²⁶². Zaradi tega aprila 1871 izstopi iz društva Napredek in se posveča le še organizaciji delavstva.

Čeprav so Wiesthalerjevi nazori (nekakšna mešanica demokratičnih idej iz leta 1848 in zgodnjih socialdemokratskih idej) za spodnještajersko meščanstvo preradikalni - zlasti zahteva po splošni in enaki volilni pravici -, pa obstaja nekaj skupnih področij, kjer se interesi delavskega in liberalnega tabora prekrivajo. Najprej na področju boja proti cerkvi²⁶³. V zmagi nad katoliško cerkvijo, ki je tradicionalen nosilec absolutne oblasti, vidi tudi delavsko gibanje prvi korak k demokratizaciji družbe, zato je mariborsko delavsko izobraževalno društvo v boju proti cerkvi enako aktivno in radikalno kot ustavoverci²⁶⁴. Drugo skupno področje pa je boj proti militarizmu in vojaškemu kompleksu, ki požira ogromna sredstva in pomeni oviro za demokratizacijo in gospodarski razvoj države²⁶⁵. V tem boju se zlasti angažira Franz Wiesthaler, ki vse od avstrijsko-pruske vojne 1866 v časopisu objavi celo vrsto člankov zoper redno vojsko (namesto nje predlaga uvedbo splošne ljudske oborožitve)²⁶⁶, seveda pa so njegove ideje preradikalne za štajerske ustavoverce²⁶⁷.

Pred volitvami 1871, ko je na čelu Avstrije konservativna Hohenwartova vlada, pride celo do taktične povezave med ustavoverci in delavci. Na zborovanju Delavskega društva v Mariboru 20. avgusta 1871 se Wiesthaler in Brandstetter zavzameta za skupen boj liberalcev in delavcev proti fevdalno-klerikalni stranki, pri čemer govorci jasno poudarjajo, da gre za taktično povezavo, kajti ko bo skupen sovražnik poražen, bosta liberalna in delavska stranka spet šli vsaka svojo pot: prva na desno, druga na levo²⁶⁸. Liberalci sprejmejo delavsko zahtevo po uvedbi delavskih zbornic, kot prvemu koraku k uvedbi splošne in enake volilne pravice, delavci pa se strinjajo z zahtevami ustavovercev, ki se zavzemajo za odpravo posrednih davkov in uvedbo novega enotnega davka na dohodke, obrtni zakon, ki bo urejal odnose med delavci in delodajalci, uvedbo delavskih zbornic in ustanovitev posebne sekcije za delavska vprašanja pri trgovinskem ministrstvu²⁶⁹. Seveda ta povezava koristi predvsem ustavovercem in že na državnoborskih volitvah leta 1873 mariborsko delavstvo ni več pripravljeno na sodelovanje z liberalci²⁷⁰. Glavni razlog je seveda bistveno različno presojanje volilne reforme, ki razen uvedbe direktnih volitev ohranja star sistem "zastopstva interesov" in širokim delavskim množicam ne daje volilne pravice²⁷¹. Od tega časa dalje ne prihaja več do taktičnih povezav med nemškimi liberalnim meščanstvom in delavskim gibanjem.

²⁶² Marburger Zeitung, 19.5.1871.

²⁶³ Rozman, n. d., str. 35; Wadl, n. d., str. 122.

²⁶⁴ Npr. že na velikem ljudskem zborovanju pod vodstvom F. Wiesthalerja (16.8.1869) so navzoči sprejeli resolucijo o ukinitvi samostanov in duhovniških redov, ki da so v nasprotju z naravnimi zakoni in pravno državo. (Marburger Zeitung, 18.8.1869). Na shodu 6.6.1870 pa je mariborsko Delavsko izobraževalno društvo sprejelo resolucijo, ki je zahtevala prekinitev diplomatskih odnosov med Rimom in Dunajem, nepriznanje dogme o papeški nezmotljivosti, meščanski zakon, odpravo celibata, sekularizacijo cerkvenih posestev ter nekonfesionalne šole. (Rozman, n. d., str. 39).

²⁶⁵ Wadl, n. d., str. 122.

²⁶⁶ Npr. Marburger Zeitung, 4.1.1867; 10.5.1867; 29.1.1868; 31.1.1868; 2.2.1868; 1.3.1868 itd. Oktobra 1870 pa je Wiesthaler v samozaložbi izdal še drobno knjižico z naslovom Stehendes Heer oder Volkswehr.

²⁶⁷ Je pa na splošnem delavskem zborovanju 20. avgusta 1871 v Mariboru F. Brandstetter poudaril, da je skrajna levica, ki ji tudi sam pripada, v državnem zboru delovala za največje možno znižanje "krvnega davka". (Marburger Zeitung, 23.8.1871).

²⁶⁸ Marburger Zeitung, 23.8.1871; Rozman, n. d., str. 52-54.

²⁶⁹ Ibidem.

²⁷⁰ Rozman, n. d., str. 55.

²⁷¹ Marburger Zeitung, 10.9.1873. Na delavskem zborovanju v Götzovi pivnici 31.8.1873 so prisotni sprejeli resolucijo z zahtevo po uvedbi splošne in enake volilne pravice.

Zusammenfassung

DIE MITGLIEDER DER VERFASSUNGSTREUEN PARTEI IN DER UNTERSTEIERMARK IN DEN SECHZIGER UND SIEBZIGER JAHREN DES 19. JAHRHUNDERTS

Janez Cvirn

Obwohl die Einwohner der untersteirischen Städte und Märkte bereits in den fünfziger Jahren öffentlich den schwarzen Absolutismus kritisieren, verdächtige demokratische Bärte tragen und tiefgreifende Reformen fordern (vor allem Maribor/Marburg erlangt in diesem Zeitabschnitt den Ruhm einer »republikanischen« Stadt), verhelfen erst die Wiederaufnahme des Verfassungslebens und die Ausschreibung der Gemeinde- und Landtagswahlen den liberalen Ansichten zu einem merklichen Durchbruch. Das deutsche Bürgertum in der Untersteiermark ist davon überzeugt, daß der Konstitutionalismus eine Voraussetzung für die Lösung aller Fragen im fortschrittlichen Sinne sei. Aus diesem Grund unterstützt es wenigstens am Anfang ganz offen die Regierung Schmerling. Vor allem in Übereinstimmung mit der großdeutschen Politik der Krone (in dieser Hinsicht hält es an der Devise fest: *Kein Deutschland ohne Österreich, kein Österreich ohne Deutschland*), bekundet es bei der Beurteilung verschiedener Möglichkeiten der weiteren Verfassungsentwicklung und der Lösung der innenpolitischen Krise die meisten Sympathien gegenüber der Ausrichtung der steirischen Autonomisten mit Kaiserfeld an der Spitze, die sich für die Anerkennung einer möglichst umfangreichen Autonomie für Ungarn einsetzen.

Die liberale Orientierung des untersteirischen Deutschtums kommt bei der Beurteilung aller politischen und wirtschaftlichen Fragen zum Ausdruck. Forderungen im Stile »mehr Licht« und ein uneingeschränktes Vertrauen in den Fortschritt auf allen Gebieten des gesellschaftlichen Lebens kommen auf allen Sitzungen der untersteirischen Gemeindeausschüsse zum Vorschein sowie in der Tätigkeit der untersteirischen Landtags- und Reichsratsabgeordneten. Bei der Formulierung der politischen Forderungen ist das untersteirische verfassungstreue Lager mehr als mäßig. Sein Interesse gilt vor allem lokalen Problemen, auch bei den Fragen, die das Verhältnis zwischen Kirche und Staat sowie die nationalen Fragen berühren, ist es nicht radikal. Ganz im Gegenteil. Bis zur Enzyklika *Quanta cura* setzt es sich mit kirchlichen Problemen relativ wenig auseinander, und auch die nationale Frage steht ganz im Hintergrund.

Das Verhältnis des verfassungstreuen Lagers zur Regierung Schmerling beginnt sich erst im Jahre 1864 zu ändern, als klar wird, daß die permanente politische Krise in der Monarchie einer Lösung bedarf. Während der dritten Session des Abgeordnetenhauses unterstützen die Mitglieder der Verfassungstreuen Partei in der Untersteiermark immer deutlicher die kritischen Töne jener Abgeordneten, welche die Verabschiedung eines Gesetzes über die Verantwortung der Minister fordern, ferner die Abschaffung von Paragraph 13 der Februarverfassung, die Revision des wirtschaftlichen Vertrags zwischen Österreich und der Deutschen Zollunion sowie die Lösung der ungarischen Frage.

Nach der Sistierung der Verfassung (1865) verlangen die Mitglieder der Verfassungstreuen Partei in der Untersteiermark die sofortige Wiederaufnahme des Verfassungslebens und setzen sich verschiedenen föderalistischen Plänen der Monarchieumgestaltung entschieden entgegen. (Auch das slowenische *Mariborer Programm* vom September 1865 wird abgelehnt). Unter dem Einfluß Kaiserfelds setzen sie sich immer mehr für den Dualismus ein. Die Überzeugung, daß die Wiederaufnahme des Verfassungslebens und ein Ausgleich mit den Ungarn die einzige Lösung für die Monarchie darstelle, erstarkt vor allem nach dem Krieg im Jahre 1866.

Erst in den letzten Monaten des Kampfes gegen das verfassungswidrige Regime Belcredis, vor allem aber während der Landtags- und Gemeindewahlen Anfang 1867, bildet sich das untersteirische Verfassungslager endgültig heraus, in den Vordergrund seiner politischen Aktion treten anstelle der lokalen Probleme größere und aktuellere politische Fragen der Zeit. Der Kampf um die Wiederaufnahme des Verfassungslebens ist nach dem Fall Belcredis und nach der Einberufung der regelmäßigen Reichsratssitzung zwar beendet, dennoch beginne, so die Marburger Zeitung, erst jetzt der Kampf um eine Verfassungsänderung und um die weitere Entwicklung des Verfassungslebens. Konstitutionalismus und Gedankenfreiheit seien nach der Meinung des Blattes von gleicher Bedeutung. Der Konstitutionalismus allein genüge bei weitem nicht, er sei änderungs- und ergänzungsbedürftig. Doch die Reorganisation Österreichs hänge nicht nur von der Verfassungsänderung im Geiste der Freiheit und des Fortschritts ab, sondern auch von einem baldigsten Ausgleich mit Ungarn.

Im Jahre 1867 identifizieren sich die Mitglieder der Verfassungstreuen Partei in der Untersteiermark mit dem parlamentarischen Kampf der Verfassungstreuen Partei, die darum bemüht ist, als Gegenleistung für ihre Einwilligung zum Dualismus, möglichst viele liberale Freiheiten und Rechte zu erlangen. In diesem Kampf ist das Engagement des deutschen verfassungstreuen Lagers in der Untersteiermark sehr groß, bald nach der Annahme der Dezemberverfassung beginnt es sich auch politisch zu organisieren. Bereits im Februar 1868 wird in Maribor der Wirtschaftlich-politische Verein »Fortschritt« (*Gospodarsko-politično društvo Napredek*) gegründet, der bis zur Mitte der siebziger Jahre eine äußerst bedeutende Rolle im politischen Leben Maribors und der gesamten Untersteiermark spielt. Nach seinem Vorbild wird im August 1868 ein *Verfassungsverein* in Celje (Cilli) gegründet, es folgen in den Jahren 1869–1870 Verfassungsvereine in Laško (Tüffer), Ptuj (Pettau), Brežice (Rann), Radlje (Mahrenberg), Konjice (Gonobitz) und Slovenska Bistrica (Windisch Feistritz). Alle diese Vereine entwickeln eine relativ rege Tätigkeit, veranstalten regelmäßige monatliche Versammlungen, verabschieden Resolutionen, von ihnen gehen Petitionen für den Reichsrat aus, sie betreiben Wahl agitation, ihre Mitglieder wirken den Vereinsbestimmungen gemäß in Gemeindeausschüssen und anderen Repräsentationsgremien.

Die Petitionen der untersteirischen Gemeindeausschüsse und verfassungstreuen Vereine zeigen, daß das untersteirische Deutschtum zu allen aktuellen Zeitproblemen Stellung zu nehmen versucht, wobei es den allgemeinen Tendenzen in der Verfassungstreuen Partei folgt. Die zentralistische Dezemberverfassung stellt für das untersteirische verfassungstreue Lager die einzige Grundlage für die Entwicklung des Verfassungslebens in der Monarchie dar, darum weist es alle Versuche zur Änderung der bestehenden Verfassungsordnung im Sinne des Föderalismus zurück.

Das Einsetzen für ein zentralistisches, starkes und einheitliches Österreich kommt in der Ablehnung von Vorschlägen zu einer föderalistischen Umgestaltung der Monarchie zum Ausdruck (Die *Marburger Zeitung* weist Fischhofs Buch »Österreich und die Bürgschaften seines Bestandes« entschieden zurück), ferner in der Ablehnung der Forderungen der Tschechen nach Anerkennung des tschechischen historischen Rechtes, vor allem aber in scharfen Reaktionen auf das Programm des *Vereinigten Slowenien*, das in den Jahren 1868–1871 von der slowenischen *Tabor-Bewegung* wieder affirmiert wird. Im Kampf gegen diese Forderung der Slowenen beruft sich das verfassungstreue Lager auf das steirische Regionalbewußtsein, warnt vor den wirtschaftlichen Folgen einer Vereinigung der Untersteiermark mit dem armen Krain und hebt hervor, das *Vereinigte Slowenien* sei nur ein Täuschungsmanöver, die eigentliche Absicht sei die Gründung eines großen (süd-)slawischen Staates unter russischem Joch.

Bis zum Ausbruch der Krise im Jahre 1873 liegt im Mittelpunkt des Interesses der Mitglieder der untersteirischen *Verfassungstreuen Partei* das Problem der Durchsetzung der Dezemberverfassung, wobei sie sich, so wie das deutsche verfassungstreue Lager überhaupt, die Frage stellen: die Verfassung oder das Konkordat. Die Grundbedingung für eine endgültige Durchsetzung der Verfassung sei nach der Ansicht der Mitglieder der *Verfassungstreuen Partei* in der Untersteiermark die gesetzliche Regelung der Beziehungen zwischen Staat und Kirche. Das Konkordat, das die katholische Kirche und die Katholiken privilegieren, stehe in einem multikonfessionellen Staat wie Österreich im Gegensatz zum Verfassungsprinzip der Gleichheit der Staatsbürger, ungeachtet ihrer nationalen und konfessionellen Zugehörigkeit. Aus diesem Grunde greift das untersteirische Deutschtum in den Jahren 1867–1873 energisch in den Kulturkampf ein.

Die Zeit der »liberalen Offensive« bringt auch eine Änderung in den Beziehungen zwischen der deutschen (Verfassungstreuen) und der slowenischen Partei mit sich. Während die nationale Problematik zur Zeit der Regierung Schmerling ganz im Hintergrund steht, kommt es nach 1867 auch in diesem Bereich zu wesentlichen Veränderungen. Die Radikalisierung der slowenischen Politik, die wegen des Opportunismus der slowenischen Abgeordneten im Reichsrat das Programm des *Vereinigten Slowenien* erneut aufgreift, ist gerade in der Steiermark am stärksten zu spüren. Die *Tabor-Bewegung*, entschiedenere Forderungen der slowenischen Abgeordneten im steirischen Landtag und organisiertes Auftreten der slowenischen Partei bei den Wahlen, lösen natürlich eine Reaktion des deutschen verfassungstreuen Lagers aus, das sich in immer stärkerem Maße bedroht fühlt.

Bis Ende 1871, wenn sich die Lage allmählich wieder zu beruhigen beginnt und bald beinahe jene vor 1867 wiederhergestellt wird, werden andere politische Fragen zur Gänze von nationalen Problemen beschattet, obwohl ihnen das deutsche verfassungstreue Lager das Primat aberkennt. Um die Empfindlichkeit der deutsch-slowenischen Beziehungen zu verdecken, tritt es als die Partei der freien und fortschrittlichen Deutschen und Slowenen auf, das in erster Linie gegen die klerikalen Dunkelmänner kämpft, auf die klar definierten slowenischen nationalen Forderungen aber mit der Hervorhebung der (ehemaligen) nationalen Eintracht und mit der Berufung auf das

regionale steirische Bewußtsein antwortet, das in dieser Zeit noch immer ziemlich stark ausgeprägt ist.

In den Petitionen der Gemeindeausschüsse und Bezirksvertretungen sowie bei den Verfassungstagen, die die deutsche *Verfassungstreue Partei* im Jahre 1869 gegen die slowenischen *Tabori* veranstaltet, hebt sie hervor, daß durch den Anschluß der Untersteiermark an Krain vor allem das verarmte Krain profitieren würde, die untersteirische Bevölkerung müßte doch wesentlich höhere Steuern als bisher entrichten. An die slowenische Bevölkerung wendet sie sich mit der rhetorischen Frage: *Wollt ihr Krainer werden?*«, was bei einem stark regionalen Bewußtsein eine ziemlich ähnliche Wirkung hat wie die Angst vor hohen Steuern. Statt eines nationalen Streites schlägt sie einen gemeinsamen deutsch-slowenischen Kampf um Freiheit und Fortschritt vor. Auf die slowenischen Forderungen nach Gleichberechtigung der slowenischen Sprache antwortet sie, sie widerstrebe ihr keineswegs, hebt jedoch die Nützlichkeit der Beherrschung der deutschen Sprache für die slowenische Bevölkerung hervor, und zwar umso mehr, weil eine slowenische Schriftsprache vorerst noch nicht existiere. Insbesondere weist sie auch auf die (süd)slawische Komponente in der slowenischen Politik hin und auf den verdeckten Wunsch der slowenischen Führer nach einer Aussonderung aus dem Rahmen der Habsburgermonarchie und Gründung eines großen (süd)slawischen Königreiches.

In einer Zeit, in der die deutsche Frage zwar noch immer offen ist, erstarken in der Monarchie allmählich deutschnationale Ideen, die ihren Widerhall auch in der Untersteiermark finden. Eine außerordentlich bedeutende Rolle bei der Stärkung der deutschnationalen Tendenzen unter den untersteirischen Deutschen spielt Graz, wo bereits im Jahre 1869 der *Verein der Deutschnationalen* gegründet wird, der entschieden für die Wahrung der deutschen Interessen in dem dem ehemaligen Deutschen Bund angehörigen Teil Österreichs eintritt. Unter seinem Einfluß wird Mitte Juli 1870 der *Verein der Deutschnationalen* in Maribor gegründet, nach Ausbruch des französischen Krieges erstarkt der nationale Geist auch im alten verfassungstreuen Lager.

Am 14. und 15. Januar 1871 veranstaltet der Mariborer *Verein der Deutschnationalen* den Parteitag der Deutschnationalen Österreichs, auf dem über die einheitliche Parteiorganisation, über die Frage des Sonderstatus Galiziens und über das Verhältnis Österreichs zu Deutschland diskutiert wird. Es nehmen daran die führenden deutschnationalen Politiker aus Wien, Prag, Linz, Graz, Celovec (Klagenfurt) und anderen, vor allem (unter)steirischen Städten teil, die nach lebhaften Debatten zu allen erwähnten Fragen besondere Resolutionen verabschieden, die unter dem Namen das »*Mariborer Programm*« bekannt sind. Darin fordert man den besonderen Status Galiziens und den Ausschluß Dalmatiens aus Zisleithanien. Ebenso begrüßt man die Vereinigung Deutschlands, obwohl sie auf Kosten der Deutschen in Österreich zustande kam. Der erstarkte deutsche Nationalismus, der durch den deutsch-französischen Krieg und die Gründung des Deutschen Reichs hervorgerufen wurde, geht bereits am Ende des Jahres 1871 wieder zurück.

Während das untersteirische verfassungstreue Lager im Zeitabschnitt 1867–1873 eine große Aktivität entfaltet und darum bemüht ist, zu allen aktuellen Zeitproblemen Stellung zu nehmen, wird es nach dem Jahre 1874 von einer spürbaren Lethargie befallen. Die Mehrzahl der untersteirischen verfassungstreuen und anderen Vereine stellt ihre Aktivitäten ein, nicht einmal bedeutende und aktuelle Probleme erwecken das einst rege politische Leben aus seinem Winterschlaf.

Einen festeren Standpunkt bezieht das untersteirische deutsche Verfassungslager nur zur außenpolitischen Ausrichtung der Regierung. So unterzeichnen alle untersteirischen deutschen Abgeordneten die sog. Interpellation der »Hundertzwölf«, in der deutschen Presse (*Marburger Zeitung*, *Cillier Zeitung*) erscheinen Artikel, deren Autoren sich der Besetzung Bosniens und der Herzegowina entschieden entgegenstellen, die verfassungstreuen Abgeordneten warnen im Reichsrat und in der Delegation vor einer »extensiven Ausdehnung« des Staates und vor gewaltigen Ausgaben für das Militär. Wenn man dazu noch die traditionellen Bemühungen um größere Pressefreiheit und Demokratisierung des politischen Lebens und eine gerechtere Verteilung der Ausgaben für gemeinsame Angelegenheiten zwischen Österreich und Ungarn hinzuzählt, dann kann man sagen, daß das Interesse des untersteirischen deutschen Bürgertums nach dem Zusammenbruch der Wiener Börse im Jahre 1873 vor allem den wirtschaftlichen Problemen gilt.

Durch die Verschärfung der Krise gewinnen die wirtschaftlichen Fragen die Oberhand. In der deutschen Presse findet man seit der Annahme der Mai-Gesetze des Jahres 1874 keine Artikel mit antiklerikalem Inhalt mehr, dagegen aber zahlreiche Überlegungen über die zur Milderung der wirtschaftlichen Krise erforderlichen Maßnahmen. Bezüglich der Lösungsvorschläge zur Sanierung der katastrophalen Wirtschaftslage im Staat und der damit verbundenen sozialen Probleme, nimmt die Zahl der Gegner des Manchester-Liberalismus zu.

In der Polemik zwischen den Befürwortern des freien Handels und den Vertretern von Schutzzöllen, neigt das untersteirische Deutschtum immer stärker zu den letzteren. In einer Zeit der sich

verschärfenden Wirtschaftskrise besitzt der freie Handel nicht mehr die Anziehungskraft aus dem Jahrzehnt vor der Krise, aber auch diejenigen, die sich für die Nichteinmischung des Staates in den Wirtschaftsbereich einsetzen, sind davon überzeugt, daß das System der Schutzzölle in die Sphäre der »praktischen Politik« gehöre.

Neben den wirtschaftlichen Fragen widmet das deutsche verfassungstreue Lager nach 1873 auch den sozialen Problemen mehr Aufmerksamkeit, obwohl es kein echtes Verständnis für ihre Lösung besitzt. So ist es während der großen Wirtschaftskonjunktur (1867–1873) davon überzeugt, daß der freie Markt, für den es eintritt, früher oder später durch seine eigenen Mechanismen eine soziale Harmonie herstellen würde. Auch während der großen Depression nach dem Zusammenbruch im Jahre 1873 unternimmt das verfassungstreue Lager keine besonderen Anstrengungen, um die erforderlichen Maßnahmen zur Milderung der sozialen Not der unteren Schichten zu finden. Als Voraussetzung für die Lösung der sozialen Probleme betrachtet es die Verbesserung der wirtschaftlichen Verhältnisse im Staat, deswegen begnügt es sich nur damit, auf die sozialen Dimensionen der Krise hinzuweisen.

Ein ähnliches Verhältnis hat das verfassungstreue Lager auch zur Arbeiterbewegung. Franz Wiesthaler, der nach seiner Rückkehr aus der Schweiz seine demokratischen Ideen im Mariborer *Wirtschaftlich-politischen Verein »Fortschritt«* zu promovieren versucht, muß bald erkennen, daß das untersteirische Bürgertum für die (sozial)demokratischen Ansichten nicht empfänglich ist. Nur auf zwei Gebieten decken sich die Interessen des Arbeiter- und verfassungstreuen Lagers: der Kampf gegen die katholische Kirche sowie der Kampf gegen Militarismus und Militär, weil letztere große Geldmittel erforderten und ein Hindernis für die Demokratisierung und wirtschaftliche Entwicklung des Landes darstellten.

INŠTITUT ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, tel. 061/12-56-152

Inštitut od leta 1960 izdaja revijo **Prispevki za zgodovino delavskega gibanja (PZDG)**, ki se je leta 1986 preimenovala v **Prispevke za novejšo zgodovino (PNZ)**. Revija objavlja razprave, članke, historično dokumentacijo, poročila o simpozijih, knjižna poročila in recenzije, različne bibliografije in tekočo bibliografijo sodelavcev inštituta. V prvih letih izhajanja je bila revija izrazito usmerjena v zgodovino naprednega delavskega gibanja in NOB, vedno bolj pa je širila krog svojega objavljanja tudi na širša področja slovenske zgodovine. Zdaj lahko rečemo, da je to revija za novejšo slovensko zgodovino. Uredništvo se trudi, da bi bila revija pestra, kvalitetna in sodobna.

Prilagamo seznam še dostopnih letnikov, pri čemer opozarjamo, da sta letnika 1962 in 1973 že razprodana, nekaj letnikov pa je že skoraj razprodanih. Revijo lahko naročite pri založbi Mladika, SI-61000 Ljubljana, Kongresni trg 1, kupite pa pri vseh slovenskih knjigarnah.

PZDG 1960/1	PZDG 1981	PNZ 1989/2
PZDG 1960/2	PZDG 1982	PNZ 1990
PZDG 1961/1-2	PZDG 1983	PNZ 1991
PZDG 1963/1-2	PZDG 1984	PNZ 1992
PZDG 1965/1-2	PZDG 1985	PNZ 1993
PZDG 1966/1-2	PZDG 1986	
PZDG 1967/1-2	PNZ 1987	
PZDG 1968/69, 1-2	PNZ 1988	
PZDG 1970/1-2	PNZ 1989/1 –	
PZDG 1971/72	Trideset let	
PZDG 1975/76	Inštituta	
PZDG 1977	za zgodovino	
PZDG 1978/79	delavskega gibanja. –	
PZDG 1980	Biobibliografije.	